

De beveiliging van het Brugse kunstbezit tijdens de oorlog 1914-1918

Inleiding.

Er mag niet gezegd worden dat Brugge kort vóór de oorlog 1914-1918 beschikte over een minimum aan deskundig personeel en aangepaste middelen om er het uitzonderlijk rijk kunstbezit te verzorgen en te beschermen. Na de succesrijke tentoonstelling van 1902, *Les Primitifs Flamands*, en ingevolge de hevige perscampagne die sedertdien de minder goede bewaring van de meesterwerken te Brugge had aangeklaagd, was bij het stadsbestuur het bewustzijn gegroeid dat er op dit vlak iets moest gedaan worden. In deze vooroorlogse periode waren de conflicten dagelijkse kost, tussen het bestuur en degene die zich gevraagd of ongevraagd inlieten met het museumleven en het promoveren van de kunst. De inrichting van tentoonstellingen, het herwinnen en verzamelen van de kunstvoorwerpen uit het verleden — taak die het Archeologisch Genootschap van Brugge sedert 1865 had opgenomen — de museumkundige zorgen voor het eigen bezit, het liep alles uit de hand, zodat de magistraat geleidelijk een poging ondernam om ook in deze sector van het stedelijk leven enig gezag uit te oefenen ¹.

1. Voornaamste bronnen en gebruikte afkortingen:
OAM, 28: Brugge, Dienst Stedelijke Musea, Oud Archief Musea, dossier 28, *Oorlog, Kunstschaten, voorzien*, documenten genummerd van 1 tot 200.
OAM, 14: Brugge, Dienst Stedelijke Musea, Oud Archief Musea,

Op 14 maart 1914 had de Gemeenteraad de verordening op de kunstmusea enigszins gewijzigd. Bevestigd werd dat de bewaring en het bestuur van de musea toevertrouwd waren aan een Commissie onder voorzitterschap van de burgemeester — toen graaf Amédée Visart de Bocarmé — en ondervoorzitterschap van de schepen van Schone Kunsten, alsdan de heer Louis Ryelandt. Maakten ook van rechtswege en voor het leven deel uit van de Commissie, wegens een vroegere overeenkomst met de *Jointe* van de Academie voor Schone Kunsten, de heren Eugène Copman en dokter De Meyer ².

Toen het directie-comité van het Archeologisch Genootschap van Brugge op 4 december 1913 vergaderde, onder voorzitterschap van dr. De Meyer, moest in dit bestuur een nieuw lid benoemd worden. Verschillende personen werden voorgedragen, waaronder Camille Tulpinck, die de enige was die zich kandidaat had gesteld. De zaak werd evenwel verdaagd. Op de volgende vergadering, d.d. 5 februari 1914, werd niet C. Tulpinck, maar Louis Reckelbus aangesteld ³.

C. Tulpinck, gewezen secretaris-generaal van de tentoonstelling *Les Primitifs Flamands*, inrichtend lid van het *Congrès Archéologique et Historique* (1902) en secretaris-verslaggever van de vierde sectie *Primitifs Flamands*, voorzitter van de door hem gestichte *Association pour la publication des monuments de l'Art flamand*, was een typische Brugse

Bescherming van de schilderijen tijdens de oorlog 1914-1918, dossier 6, documenten genummerd van 201 tot 209.

OGB, 134: Brugge, Dienst Stedelijke Musea, Archief Oudheidkundig Genootschap van Brugge, dossier 134.

PV: Brugge, Dienst Stedelijke Musea, Archief Oudheidkundig Genootschap van Brugge, register van de *processen-verbaal* van de vergaderingen van het bestuurscomité, 14 maart 1912 - 6 januari 1927. GB, 1914: *Gemeentebld der Stad Brugge*, dl. 58, 1914, Brugge 1919. GB, 1915,...: *Gemeentebld der Stad Brugge*, dl. 59, 1915, Brugge 1919; *Id.* 1916, Brugge 1919; *Id.* 1917, Brugge 1920; *Id.* 1918, Brugge 1920.

DS: Jos. De Smet, *Brugge onder de oorlog 1914-1918*, Brugge 1955.
2. GB 1914, 105-106, en *Bijvoegsels*, nr. 2, 1-8. Zie ook GB, 1908, dl. LII, 117-120.

3. PV, Vergaderingen van 4 december 1913 en 5 februari 1914.

figuur. Aanhoudend liep hij met nieuwe plannen rond. Sedert 1908 — voorzeker tengevolge van het feit dat hij in de tentoonstelling *La Toison d'Or* (1907) niets in de pap had mogen brokken — trachtte hij het stadsbestuur, de provinciale overheid en de minister van wetenschappen en kunsten te overhalen hem de vrije hand te geven, alsmede fondsen, om te Brugge een hele reeks tentoonstellingen in te richten, gewijd aan de «oude meesters van de 14e en de 15e eeuw». De eerste manifestatie zou samenvallen, in 1915, met de blijde inkomst te Brugge van de Koning en de Koningin ⁴. Hoe de zaak evolueerde, zodat Tulpinck in maart 1914 van de Brugse Gemeenteraad een toelage bekwam van 10.000 frank om een tentoonstelling in te richten gewijd aan het... «Romantisch Tijdvak» — zonder nadere uitleg — blijft een raadsel. Het kwam er maar op aan, menen wij, de man een kans te geven zijn bemoeizucht en idealistische begeestering enigerwijze te laten uitleven. Niet-tegenstaande de vele bezwaren van gemeenteraadslid Bernard Minnebo, zegevierde Tulpinck, dank zij de steun en de bestuurlijke spitsvondigheden van schepen Victor Van Hoestenbergh ⁵.

Toen te Brugge op 21 augustus 1914 vernomen werd dat Brussel door de Duitsers de dag voordien was ingenomen, vergaderde ook het directie-comité van het Oudheidkundig Genootschap en dit voor de laatste maal vóór de bezetting van de Westvlaamse stad. Beslist werd, in het licht van de omstandigheden, de sleutels van Gruuthuse toe te vertrouwen aan de voorzitter dr. De Meyer. Deze belastte er zich mee, naargelang de komende toestanden de nodige maatregelen te treffen. Belangwekkend is uit deze beraadslaging, waaraan deelnamen de directieleden Steyaert, Gillemans,

4. *Les anciens arts de Flandre*, in *La Patrie*, dagblad Brugge, 22 januari 1904, 2; *Les Expositions d'Art Anciens à Bruges*, in *Journal de Bruges et de la Province* weekblad Brugge, 20 februari 1914, 1; C. Tulpinck, *Les Expositions d'œuvres de Maîtres Anciens*, ib, 1-2. Deze bladen berusten in: OGB, 115.

5. GB, 1914, 133-135, 173-179.

graaf Herwyn, Vierin en Van den Haute, te vernemen welke opvattingen er in de Brugse kunstmiddens heersten over het doen en laten van de Duitsers in verband met het culturele erfgoed: de veiligheid van het Gruuthusebezit zal niet in het gedrang komen, want tot hiertoe blijkt het niet dat de Duitsers in de door hen bezette gebieden, inbreuk hebben gemaakt op het eigendomsrecht t.o.v. het kunstbezit ⁶.

Naast de hoofdfiguren uit de Brugse kunstmiddens die reeds ter sprake kwamen, moet nog iemand vermeld worden die in het toenmalige stadsbeleid een belangrijke rol speelde, t.w. ingenieur-stadsarchitect Cl. Salmon. Het volstaat de grondige historische en technische bijdragen na te lezen die deze knappe ambtenaar in het Gemeentebled van 1914 publiceerde over het stadhuis, over de Brugse beiaard, over de toegangswegen naar Gruuthuse en over het onder zijn leiding ontstane nieuwe plan van Brugge, om overtuigd te zijn dat, bij gebrek aan museumkundig personeel, de stad kon rekenen op de toewijding en de talenten van de directeur van de Technische Dienst ⁷. Bij hem zullen de sleutels berusten wanneer de Duitsers met aandrang begonnen te informeren naar de door de Brugse overheid «weggestoken Primitieven».

1914 : De meesterwerken geborgen.

Een twaalfstal dagen voor de bezetting van Brugge door het Duitse leger, had de Gouverneur van West-Vlaanderen, Leon Janssens de Bisthoven, alle gemeentebesturen van de toen nog vrije provincie, aangemaand de kunstschaten in veiligheid te brengen ⁸.

Bij het stadsbestuur van Brugge had baron de Gerlache, marineofficier, zijn diensten aangeboden om de voornaam-

6. PV, vergadering van 21 augustus 1914.

7. GB, 1914, *Bijvoegsels*, nr. 3, 9-104.

8. OAM, 28, nr. 117 (gedrukte tweetalige omzendbrief, Provinciaal bestuur van West-Vlaanderen, 2e bestuur, 3e afdeling, nr. 31201, 2.10.1914).

ste kunstwerken naar Londen over te brengen. Dit gebeurde in akkoord met de Engelse overheid. De schilderijen zouden bewaard worden in de Royal Academy. In het Schepencollege waren de meningen over dit voorstel verdeeld. Er werd beslist het advies van de Gemeenteraad in te roepen ⁹. Onder voorzitterschap van burgemeester Visart, vergaderde de Gemeenteraad in geheime zitting, op 8 oktober 1914. Er stond slechts één punt op de dagorde, het «verbergen der schilderijen». Door de vijftientig aanwezige gemeenteraadsleden werd eenparig beslist de schilderijen, d.w.z. de «voornaamste taferelen» te Brugge te bewaren en tegen brand en ontploffingen te beveiligen ¹⁰.

De schepen voor Schone Kunsten Ryelandt, de conservator Copman en de stadsingenieur Salmon werden belast meerdere lokalen te onderzoeken en het meest geschikte te kiezen om er de schilderijen te bergen. De voorkeur ging naar de kelder van het huis Arents, Dyver 16. Deze was stevig overwelfd en bood een voldoende droge atmosfeer. Overigens zou men er bakken met kalk plaatsen om de vochtigheid op te nemen. Een bevredigende ventilatie kon langs de keldervensters bekomen worden.

Van 10 tot 14 oktober, telkens te 4 uur in de morgen, werden de voornaamste schilderijen bij middel van een draagberrie overgebracht van het Museum van de Sinte-Katelijnestraat naar het huis Arents ¹¹. Het betrof volgende schilderijen: de Madonna met Kanunnik Joris Van der Paele, van Jan van Eyck; het Portret van Margareta van Eyck, van Jan van Eyck; de Dood van Onze-Lieve-Vrouw, van Hugo van der Goes; het Moreel-triptiek, van Jan Memling; het Oordeel van Cambyses, twee panelen, van Gerard David; de Doop van Christus, van Gerard David; de Predi-

9. OAM, 6, nr. 207. *Note pour le Collège concernant l'enlèvement des tableaux les plus importants du Musée ancien, et leur remise en place* (get. L. Ryelandt en ged. 28.3.1915).

10. GB, 1914; OAM 28, nrs. 115-116.

11. OAM, 6, nr. 207, o.c.

king van Joannes en Doop Christi, miniaturen, toegeschreven aan Gerard David en de Portretten van Jan Fernaguut en Adriana De Buck, van Pieter Pourbus (vgk. ook bijlage I, 7). In het geheel acht werken dus, op de achtenzeventig die toenmalig volgens de *Nomenclature* van 1913, in het Museum van Oude Kunst, Katelijnestraat, waren bewaard ¹². Een aantal belangrijke schilderijen, zoals het Portret van Filips de Goede, de Mater Dolorosa en Christus met doornen gekroond, naar Rogier Van der Weyden, het Laatste Oordeel van Hieronymus Bosch, de panelen van Jan Provoost en vele andere, werden toen niet geborgen.

Twee politieagenten hadden bij prachtig weder de transporten begeleid. Schrijnwerker Van Middel en zijn helper (die woonde op de Steenbrugse Wandeling) hadden in de kelder een houten onderstel waarop staanders opgetimmerd, om de schilderijen te stutten. De heren Ryelandt, Copman en Salmon hadden alle verrichtingen bijgewoond. Er werd ook een hygrometer geplaatst. De huisbewaarder van Gruuthuse had opdracht gekregen de keldervensters volgens de weersomstandigheden te openen of te sluiten. Conservator Copman kwam regelmatig de toestand van de schilderijen nazien, alsmede ingenieur Salmon. Omdat de Duitse overheid met aandrang begon te vragen waar de schilderijen zich bevonden, liet men de sleutels niet meer in Gruuthuse. Ze werden toevertrouwd aan ingenieur Salmon, de enige die van toen af aan nog regelmatig de toestand van de schilderijen kwam nazien.

1915 : Versjouwde meesterwerken. Gruuthuse's koper en tin niet opgeëist.

Men vermoedt dat de Duitse overheid nooit precies heeft geweten waar de meesterwerken geborgen waren. Kommandant Freiherr von Butlar had tenslotte verklaard dat hij

12. *Ville de Bruges, Musée Ancien, Rue Ste Catherine, Nomenclature des tableaux*, Bruges, 1913.

wel wist dat de schilderijen te Brugge werden bewaard, doch niet op welke plaats. Toen drukte admiraal von Schroeder de uitdrukkelijke wens uit de schilderijen terug in het museum te zien plaatsen ¹³.

Ter geheime zitting van de Gemeenteraad van 24 maart 1915 werd door burgemeester Visart meegedeeld dat de Duitse overheid «het wegsteken der schilderijen.. als een bewijs van wantrouwen aanzag». De Duitsers wensten dat de taferelen op hun gewone plaats zouden worden tentoongesteld. Schepen Van Hoestenberghé verklaarde dat de stad tegen 25 maart een geldboete van 10.000 mark moest betalen, omdat een Duitse vlag was besmeurd geweest en officiële berichten waren gewijzigd geworden, hetgeen volgens de Duitsers bewees dat het stadsbestuur tekort schoot in de politietaak. De geldboete werd spoedig en vóór de gestelde datum betaald, opdat deze zaak geen invloed zou hebben op het in te nemen standpunt betreffende de schilderijen ¹⁴. Desaangaande had men sedert drie dagen met de Duitse overheid onderhandeld.

Nu waren de gemeenteraadsleden, in de gegeven omstandigheden van oordeel, dat het geraadzaam was gewillig gevolg te geven aan een wens van de Duitse overheid, liever dan mogelijke huiszoekingen te zien gebeuren of een op-eising te beleven, alsmede het wegnemen onder dwang van de Brugse meesterwerken ¹⁵. De Gemeenteraad besliste de schilderijen in het Museum te doen herplaatsen en de toegang tot het Museum kosteloos te stellen voor de Duitse troepen, mits er gevraagd worde:

«1. dat de onderofficieren en soldaten zouden moeten voorzien zijn van eene bemachtiging van de Kommandantur; dat zij slechts per groepen van vijftien het Museum zouden bezoeken en dat zij zouden vergezeld zijn van een geleider;

13. OAM, 6, nr. 207, *o.c.*

14. GB, 1915, 13-14; cf. ook DS, 37.

15. OAM, 6, nr. 207, *o.c.*

2. dat het rooken in het Museum en het aanraken der schilderijen en kunstvoorwerpen stiptelijk verboden zij;
3. dat de duitsche overheid hare medewerking zou verleenen voor de bewaking van het Museum en van zijne kunstschat-ten»¹⁶.

De twee eerste voorwaarden werden klaarblijkelijk ingegeven door de secretarie die, reglementair en plichtbewust, de bepalingen van artikels 20 en 21 van de Verordening op de Musea voor Schilder- en Beeldhouwkunst, aan het College had voorgeschoteld¹⁷. Het zal later blijken dat de, in de vorm van schuchtere vraag gestelde voorwaarden, door de Duitse overheid volledig werden ingewilligd¹⁸ (bijlage I, 2).

Op de dag zelf van de beslissing van de Gemeenteraad, 24 maart 1915, werden de schilderijen, bij regenachtig weder, doch beschermd met wollen dekens, en onder begeleiding van drie Feldgendarmen, naar het Museum teruggebracht. Het transport gebeurde in éénmaal, te 20 uur 15, met drie draagberies en zes werklieden, o.l.v. Van Middel. De andere schilderijen die intussen ter plaatse, in het Museum, ook geborgen waren geweest, werden teruggehangen. Het Museum was op 25 maart volledig heropgeschild¹⁹. Tot begin juli bleef alles rustig. Toen heerste bij het stadsbestuur ongerustheid, wegens de herhaalde bom-aanvallen die de stad had geleden. Op 6 juli werd een brief gericht tot de Kommandantur. De franse tekst werd als volgt in het Duits vertaald:

Kaiserlicher Kommandant,

Wir beehren uns Ew. Hochwohlgeboren mitzuteilen dass die letzten Ereignisse die Sicherheit der im Städtischen Museum ausgestellten Gemälde sehr ernst bedrohen.

16. GB, 1915, 14-15.

17. Zie 2.

18. OAM, 28, nr. 161.

19. OAM, 6, nr. 207, o.c.

Dieser Zustand verursacht uns sehr grosse Unruhe und wir glauben nicht länger die sehr schwere Verantwortlichkeit auf uns nehmen zu können, die dieser Zustand hervorbringt.

Wir sind nämlich nicht mer gegenüber unseren Mitbürgern verantwortlich sondern auch gegenüber der ganzen Welt, die Interesse hat an der Bewahrung unserer Kunstgemälde.

Wir haben demzufolge die Absicht unsere Gemälde erneut gegen die Bomben zu schützen, und wir halten es für nützlich Ew. Hochwohlgeboren davon in Kenntnis zu setzen.

Der Stadtsekretär Bürgermeister und Stadtrat ²⁰.

In juli treedt voor het eerst officieel Camille Tulpinck op, die van nu af aan regelmatig in de bewaring van de kunstwerken een rol zal spelen. Bij brief van 7 juli deelt C. Tulpinck aan het College van Burgemeester en Schepenen een beraadslaging mede van de Provinciale Commissie voor Monumenten. Er wordt er op aangedrongen algemene maatregelen te nemen tot behoud van de kunstwerken in alle instellingen die ofwel onder het gezag van het stadsbestuur vallen ofwel van toelagen genieten. De maatregelen moeten op initiatief van het Stadsbestuur en samen (*conjointement*) met de Provinciale Commissie voor Monumenten, — d.w.z. met C. Tulpinck — genomen worden ²¹. Het College beantwoordt deze brief vrij nuchter: het stadsbestuur is steeds zeer bezorgd geweest om het behoud van het kunstbezit; de schilderijen zijn reeds opnieuw in veiligheid gebracht. Dit antwoord wordt niet tot de heer Tulpinck gericht, maar tot de Provinciale Commissie voor Monumenten ²².

Op 14 juli schrijft Freiherr von Buttlar dat de kunstschaten van de stad wegens het gevaar van vliegtuigen opnieuw in verzekerde bewaring mogen gebracht worden. Het trans-

20. OAM, 28, nrs. 33-34.

21. OAM, 28, nr. 112.

22. OAM, 28, nr. 111 (minute).

port mag evenwel niet vóór 15 juli 's namiddags gebeuren, omdat voordien nog een bezoek moet kunnen plaats hebben ²³. Vier dagen later beveelt de Kommandantur dat alle schilderijen uit de stedelijke musea, evenals de kunstschat-ten van het Sint-Janshospitaal op woensdag 21 juli moeten kunnen bezichtigd worden ²⁴ ! Burgemeester Visart meldt hetzelfde nieuws aan schepen Ryelandt: de Duitse kommandant wenst de schilderijen te laten bezichtigen door een hoge personaliteit. De kommandant was er over eens, aldus schrijft Visart, dat dergelijke experimenten niet meer mogen herbeginnen en erger zouden zijn dan een bombardement ²⁵ !

Met de bedoeling een einde te stellen aan het herhaald oversjouwen van de meesterwerken, vergadert op 22 juli het College samen met de Commissie voor Openbare Onderstand om de tekst van een brief op punt te stellen, die men zou richten tot de Kommandantur. Verwijzende naar de brief van de kommandant, d.d. 18 juli 1915 (zie noot 24) wordt door beide besturen gewezen op het aanhoudend en groot gevaar dat de kunstwerken lopen en op de verantwoordelijkheid van het stadsbestuur tegenover de medeburgers en de gehele wereld. Anderzijds zijn de manipulaties er van even gevaarlijk en nadelig, ook wegens de veranderingen van temperatuur die ze op deze wijze ondergaan. Bijgevolg zal men de schilderijen definitief bergen, indien men de zekerheid kan hebben dat ze niet meer moeten getoond worden ²⁶. Het antwoord van von Buttlar laat niet op zich wachten. Het wordt door hem eigenhandig in Duits onderschrift op de stedelijke brief bezorgd:

23. OAM, 28, nr. 108 (eigenhandige brief).

24. OAM, 28, nr. 199 (Kommandantur nr. 3408, 18 juli 1915, get. Fhr. von Buttlar).

25. OAM, 28, nr. 198 (eigenhandige brief).

26. OAM, 28, nr. 106 (*Uittreksel uit het proces-verbaal der zitting van het Schepencollege van 22 juli 1915*; nr. 104, minute van brief in het Frans, d.d. 24 juli 1915; nr. 105, vertaling in het Duits van zelfde datum; nrs. 102-103, brief wordt op dezelfde datum aan de Commissie voor Openbare Onderstand medegedeeld).

«de verzekering dat de bezichtiging van de schilderijen niet meer geëist zal worden, kan niet gegeven worden. Daar het ruchtbaar is geworden dat ze opnieuw tentoongesteld werden, mag men zich verwachten aan toenemend bezoek. Het gevaar dat ze door een bom zouden getroffen worden is zo miniem, dat het niet noodzakelijk is ze te verbergen. Men zou ze evengoed tegen de bliksem kunnen verzekeren!»²⁷. De daarop volgende dag was er inderdaad reeds een nieuw bevel om de schilderijen van het stedelijk Museum en van het Sint-Janshospitaal voor een bezoek tentoon te stellen²⁸.

De opeising, onder de vorm van verplichte verkoop van het koper en ander metaal, op 16 november 1915 door de bevelvoerende admiraal von Schroeder ook te Brugge uitgevaardigd, ging het bestuurscomité van Gruuthuse, d.i. het Archeologisch Genootschap, in beroering brengen. Zoals voorschreven was in paragraaf 2 van de Bekendmaking was «het hoofd van ieder huisgezin verplicht tegen 29 november aan den Burgemeester, op de hem afgeleverde formulul schriftelijk aan te geven hoeveel metaal- en huisgerief in zuiver koper, geel koper, brons of in een ander koperrijk mengsel, in nickel of tin, zich in zijn bezit bevindt. Daarbij moet het gewicht, volgens schatting, opgegeven worden. Moeten bijzonderlijk verklaard worden: ketels, potten, kookgerief, het ongebruikt huisgerief, dakbedekingsmaterieel». En paragraaf 6: «Voor huizen of woningen die toebehoren aan openbare of private maatschappijen of genootschappen, is de wettelijke vertegenwoordiger tot de aangeving verplicht...»²⁹. In Gruuthuse werd een in-

27. OAM, 28, nr. 100 (brief van Burgemeester en Schepenen, d.d. 24 juli 1915 waarop het antwoord van von Buttlar, van dezelfde datum).

28. OAM, 28, nr. 196 (Kommandantur nr. 3544, d.d. 25 juli 1915); nr. 98 (minute van brief van het College aan het Bestuur der Burgerlijke Godshuizen, d.d. 25 juli 1915).

29. OGB, 134 (affiche van 16 november 1915, drukkerij G. Barbiaux-De Gheselle, Waalsestraat 22; ook het officieel aangifteformulier — de «formulul» waarvan spraak — is in het dossier bewaard).

ventaris opgemaakt, met het oog op de aangifte (zie bijlage I, 1). Het blijkt dat het Gruuthusegenootschap, ingevolge ook de voetstappen van de voorzitter dr. De Meyer, vrijgesteld werd van de opeising. Het Genootschap liet op 1 december aan de bevelhebber baron von Buttler een bedankingsbrief geworden ³⁰. Daarentegen en naar aanleiding van deze opeisingen, werden de koperen kandelaars van het Gild van de Brugse bakkers, aan het Gruuthusemuseum overgemaakt ³¹.

1916 : *Het museumbezoek geregeld.*

Het volgende bevel van de Kommandantur om de musea open te stellen kwam pas zes maanden later, op 11 juni. Op deze datum moesten van 16 uur af open blijven: *das Grothous-Museum, das Städtische Museum und das Museum im Johanneshospital*. Wellicht ter attentie van de stafkoeriers draagt het bevel een opschrift met rood potlood: *Sofort*. Het werd voor kennisneming ondertekend door de drie betrokken bewakers. G. Haegaert, Daled en Louis Verhofstadt ³². Op 27 oktober 1916 deelt het stadsbestuur aan de Kommandantur de openingsuren van het stedelijk museum mede t.w. op de weekdays van 10 tot 13 en van 14 tot 18 uur, op de zondagen van 10 tot 13 uur. Het stadsbestuur zou de kommandant dankbaar zijn *das fortan oben verzeichnete Stunden pünktlichst in Acht genommen werden*; men zal evenwel maatregelen nemen om het Museum op verzoek van de kommandant op andere uren te laten bezichtigen ³³. Namens de Kommandantur antwoordt Oberleutnant Rogge akkoord te gaan met de uurregeling «zoals deze vroeger door de Komman-

30. OGB, 134, minute van brief d.d. 1 december 1915.

31. PV, vergadering van 30 augustus 1917, bijlage aan het verslag: *Rapport de M. Le Président sur sa gestion août 1914 - août 1917*.

32. OAM, 28, nr. 195 (Kommandantur nr. 4084 I, d.d. 11 juni 1916). Voor Daled tekende zijn echtgenote.

33. OAM, 28, nr. 81 (minute, d.d. 15 oktober 1916).

dantur zelf werd vastgesteld»³⁴ ! Op 1 december 1916 werden deze openingsuren van het stedelijk museum en de voorwaarden in dewelke het bezoek kon gebeuren, uitgeplakt. De tekst van deze affiche houdt zeer duidelijk verband met de formulering van de voorwaarden van het stadsbestuur, zoals de Gemeenteraad op 24 maart 1915 er de toepassing van aan de Duitse overheid had gevraagd (zie bijlage I, 2).

1917 : Vliegeraanvallen en de bescherming met matrassen. De kunstdepots van C. Tulpinck en andere tussenkomsten.

Op 7 februari 1917 had te Brugge een van de zwaarste vliegeraanvallen van de oorlog plaats³⁵. Tijdens de geheime zitting van de Gemeenteraadsvergadering van 20 februari, wordt op voorstel van Schepen Ryelandt beslist de kunstschaten opnieuw in veiligheid te brengen³⁶. Reeds op 15 februari hadden Burgemeester en Schepenen de Kommandantur op de hoogte gesteld van getroffen maatregelen (die waarschijnlijk sedert een hele tijd werden toegepast). Ieder schilderij is beschermd door een matras, de vensters langs binnen voorzien van een matras en langs buiten van gekapitonneerde blinden. Het aanbrengen van dit beschermingsmaterieel vereist ongeveer een half uur. Het is niet mogelijk bij de aankomst van een onverwacht vliegtuig deze voorzorgsmaatregelen tijdig aan te wenden³⁷.

In zitting van het Schepencollege van 22 februari, werden de gebeurtenissen in verband met de schilderijen, se-

34. OAM, 28, nr. 80 (Kommandantur nr. 7419 I, d.d. 17 oktober 1916, get. O.L. Rogge). Oberleutnant Rogge was de Duitse officier die op 29 september tot 3 oktober 1916 waarnemende burgemeester van Brugge werd en belast met het dwangbestuur, wegens de afzetting van de burgemeester Visart en de schepenen omdat zij hadden geweigerd de lijsten van de Brugse werklozen over te maken, cf. GB, 1916, 323-333.

35. DS, 41, 44.

36. GB, 1917, 431.

37. OAM, 28, nr. 90 (minute van brief d.d. 15 februari 1917).

dert oktober 1914 in een lang proces-verbaal gerekapituleerd. Hieruit blijkt dat ook het gewelf van het Museum overdekt is met zakken, opgevuld met zand. Men zal de schilderijen op deze wijze ter plaatse laten, doch bij meerder gevaar is de schepen van Schone Kunsten gemachtigd de meesterwerken naar de vorige schuilplaats over te laten brengen (zie bijlage I, 3).

In maart 1917 heeft de Duitse overheid het inzicht de kunstwerken weg te nemen *zur Sicherung vor der Gefahr der Zerstörung durch kriegelerische Ereignisse*. De verrichtingen — t.w. het inpakken, het vervoer en... de aanwijzing van de bestemming — zullen gebeuren volgens de richtlijnen van Leutnant Flesche, aangesteld als deskundige. Ingevolge een bespreking van schepen Ryelandt met luitenant Flesche en een bezoek aan het Museum, dat als schuilplaats bestempeld wordt, bleven de Duitse plannen voorlopig zonder gevolg³⁸.

De door de bezettende macht voorziene verplaatsing van de kunstwerken, inzichten die een algemene toedracht hadden en ook het particulier bezit betroffen, veroorzaakten op 7 maart een tussenkomst van C. Tulpinck. Deze trad op als secretaris en afgevaardigde van de Provinciale Commissie voor Monumenten. Hij vroeg dat het stadsbestuur in samenwerking met genoemde commissie — *institution gouvernementale* — algemene maatregelen zou voorzien. De heer Tulpinck wordt op het Schepencollege ontboden³⁹.

Op 21 maart en waarschijnlijk ingevolge het onderhoud met de heer Tulpinck, laat het College aan de openbare

38. OAM, 28, nrs. 32, 31 (formulier van overdracht onder de titel *Protokoll*); nr. 30 (minute van brief van schepen Ryelandt waarbij deze aan luitenant Flesche rendez-vous geeft in het Museum, waar ook de conservator aanwezig zal zijn, d.d. 6 maart 1917).

39. OAM, 28, nr. 76 (eigenhandige brief van C. Tulpinck, d.d. 7 maart 1917; nr. 75 (minute van brief van burgemeester en schepenen d.d. 12 maart 1917, om de heer Tulpinck op een der vergaderingen van het College te ontbieden).

instellingen een brief geworden waarbij herinnerd wordt aan de onderrichtingen van de Gouverneur van West-Vlaanderen betreffende het beveiligen van de kunstschaten (d.d. 2 oktober 1914; zie noot 8). De aandacht wordt getrokken op het gevaar van beschadiging door de luchtverplaatsing en de glasscherven. Aanbevolen wordt de vensters te voorzien van matrassen «die gemakkelijk kunnen geplaatst en afgenomen worden»⁴⁰. Spoedig kwam er een antwoord van de Kerkfabriek van Onze-Lieve-Vrouw. Men voorziet er in geval van eigenlijk bombardement, het Madonnabeeld van Michel Angelo en de belangrijkste schilderijen te bergen in een goed overwelfd en beschermd lokaal. Intussen en tegen het gevaar van ontploffingen zullen de vensters, althans 's nachts, van matrassen worden voorzien⁴¹.

In het Oudheidkundig Genootschap zou de stedelijke omzendbrief een aantal maatregelen verwekken. De voorzitter dr. De Meyer vroeg op 24 maart dat de stedelijke Technische Dienst spoedig ter plaatse in het Gruuthusemuseum de te nemen voorzorgen zou komen onderzoeken. Er volgde een bezoek op 29 maart van burgemeester van Caloen, in gezelschap van schepen Ryelandt en ingenieur Salmon. Het Gruuthusemuseum en het Arentshuis werden uitgerust met zakken, gevuld met zand; tegen de vensters werden matrassen geplaatst. De etsen- en prentenverzameling Steinmetz werd ca. 15 mei overgebracht van het hotel Arents naar het Gruuthusemuseum⁴².

40. OAM, 28, nrs. 73, 72 (Franse tekst en minute van omzendbrief d.d. 21 maart 1917; de betrokken instellingen waren: het Bestuur der Burgerlijke Godshuizen, het Bureel van Weldadigheid, de Oudheidkundige Maatschappij der Kerkfabrieken van Sint-Salvator, O.-L.-Vrouw, St.-Jacob, Ste.-Walburga, St.-Gillis, Ste.-Anna, de H.-Magdalena, St.-Pieter, de Paters Kapucijnen. Bouveriestraat en Ste.-Clarastraat, de Karmelieten Discalsen, de Zusters van Ste.-Godelieve, de Jerusalemerkerk, de St.-Sebastiaansmaatschappij, de Zwarte Zusters).

41. OAM, 28, nr. 68 (brief van de Kerkfabriek d.d. 2 april 1917, getekend door de voorzitter van Caloen en de secretaris L. Ryelandt).

42. OAM, 28, nr. 67 (brief van voorzitter dr. De Meyer, d.d. 24

Intussen en sedert 10 maart tot 18 november regent het vanuit de Kommandantur bevelens om de musea *sofort* voor bepaalde bezoeken in gereedheid te brengen, d.w.z. de matrassen en de beschermingsmiddelen af te nemen. De orderbriefjes zijn ondertekend door admiraal von Schroeder, Oberleutnant Rogge, Kettner, Sponer, Loss, Oberleutnant Jagow, Naumann. Gewoonlijk betreft het de Musea van de Katelijnestraat en van het Sint-Janskospitaal, maar soms zijn ook de Sint-Salvatorskerk, de Sint-Annakerk, het Stadhuis (Gotische Zaal), de H. Bloedkapel en de Schouw van het Vrije in het voorziene bezoek betrokken ⁴³.

Het Stadsbestuur probeerde het wel de Duitse overheid ertoe te bewegen gedaan te maken met deze bezoeken, aangezien de Kommandantur op 16 februari 1917 schriftelijk de toestemming had gegeven de schilderijen van het Sint-Janshospitaal en van de Katelijnestraat in de kelders te bergen. In uitvoering van dit bevel «werden immers door ons voorzorgsmaatregelen genomen om de kunstschaten te vrijwaren tegen het vallen van ontploffingstuigen en het is zeer moeilijk ze dikwijls te vernieuwen zonder gezegde kunstschaten aan schade bloot te stellen. *Wir nehmen uns denn die Freiheit Sie ergebenst zu bitten uns zuzulassen die Museen geschlossen zu lassen*» ⁴⁴. Het College dringt in deze zin opnieuw bij de Kommandantur aan, bij brief van 15 september: het is niet voldoende de schilderijen te bergen, ze moeten beveiligd kunnen blijven; de gebeurtenissen van deze laatste tijden bewijzen genoegzaam dat deze voor-

maart 1917), nr. 66 (brief van het Oudheidkundig Genootschap aan het College, d.d. 27 maart 1917, om een rendez-vous te beleggen in Gruuthuse). nrs. 65, 64, 63, 62 (andere stukken in dit verband).

43. OAM, 28, 171 à 191.

44. OAM, 28, nr. 78 (minute van brief van het College aan de Kommandantur, d.d. 10 april 1917). De brief waarbij de Kommandantur op 16 februari 1917 erin toestemde de schilderijen te bergen werd niet gevonden. Het moet evenwel bestaan hebben en het was ondertekend door Kommandant von Buttlar. Het bestuur van de Burgerlijke Godshuizen verzocht het Stadsbestuur d.d. 27 april, er een gelijkvormig afschrift van te bezorgen (cf. ib. nr. 77).

zorgmaatregel dringend nodig is ⁴⁵. Inderdaad werd de stad op 4 september door een zwaar vliegeraanval geteisterd, zoals dit op 17 oktober nogmaals zal gebeuren ⁴⁶. De Kommandantur laat zich evenwel niet vermurwen: de schilderijen moeten ter plaatse blijven. Het stadsbestuur deelt dit bevel op 19 oktober aan het Bestuur der Burgerlijke Godshuizen mede ⁴⁷.

De heer C. Tulpinck houdt zich intussen bezig met de bescherming van de kunstwerken uit verschillende bedreigde gemeenten. Bepaalde kunstwerken worden naar Brugge overgebracht. Er zijn twee bewakers aangesteld, t.w. Arthur Lanssens en Jan Van Hallemeersch: kan de stad hun geen officiële armbanden bezorgen? De hoofdcommissaris daarover om advies verzocht, meldt dat Van Hallemeersch geen veroordelingen heeft ondergaan terwijl Lanssens er wel een opliep «voor belemmering van den openbaren weg», dat beiden... dus schijnen vertrouwenswaardig te zijn. Maar zij zullen niet afhangen van zijn gezag noch verantwoordelijkheid, en mogen dus geen armbanden van de politie dragen. Men kan hun armbanden bezorgen met het opschrift «museumbewaker» ⁴⁸. Op 4 september laat Tulpinck weten dat de kunstvoorwerpen uit de bedreigde steden en gemeenten regelmatig te Brugge zullen verzameld worden en wel in de Proosdij en in de mouterij E. Van Houtryve, Wollestraat 35. Hij vraagt dat de Politie een oog in het zeil zou houden ⁴⁹.

45. OAM, 28, nr. 27 (minute van brief van het College aan de gelijkvormig afschrift van te bezorgen (cf. ib. nr. 77).

46. DS, nrs. 41-42.

47. OAM, 28, nr. 26. Het stadsbestuur deelt aan het Bestuur der Burgerlijke Godshuizen mede dat de Kommandantur het verzoek om de kunstvoorwerpen te mogen bergen, bij brief van 16 oktober 1917, nr. 6159 I, heeft verworpen. De tekst van de Kommandantur luidt: *«Die Erfahrung lehrt, dass auch die Unterbringung in Kellern den Kunstwerken nicht den gewünschten Schutz bietet. Die Gemälde und Kunstgegenstände bleiben daher zweckmässig an ihren Stellen, die die Gefährdung in hohem Masse unwahrscheinlich erscheinen lassen»*. Dit bericht waarin de Kommandantur stelling neemt, berust in de bundel, ib. nr. 25.

48. OAM, 28, nrs. 150, 149, 148, 147 en 146.

49. OAM, 28, nrs. 145, 144.

Op 11 oktober bevestigt C. Tulpinck schriftelijk aan de heer Ancot, *Secrétaire des Hospices*, dat de Duitse overheid hem belast heeft beschermingsmaatregelen te nemen tot beveiliging van het gebeeldhouwd portaal van het Sint-Janshospitaal. Het werk zal uitgevoerd worden onder het toezicht en op kosten van de Provinciale Commissie van Kunstgebouwen en Natuurschoonheden. De heer Tulpinck meldt dat hij zich op donderdag 18 oktober op het Secretariaat zal aanbieden, vergezeld van de heer Von Schenck *qui est attaché à ma mission* ⁵⁰. Het Bestuur der Burgerlijke Godshuizen aanvaardt het voorstel van C. Tulpinck, mits de werken te laten uitvoeren onder de controle van hun eigen werkopzichter de heer Van den Berghe, en ook het O.-L.-Vrouwbeeld te beschermen. Het kwam alles verkeerd uit. Drie verslagen, t.w. van de werkopzichter Van den Berghe, van de voorzitter van de Commissie Julien van Caloen, en van de stadsingenieur Salmon, besluiten dat de uitgevoerde werken het gevaar van beschadiging niet verminderen maar integendeel vergroten! De Commissie deelde dit mede aan het College van Burgemeester en Schepenen: «om U kenbaar te maken dat wij geenszins de uitgevoerde werken, die ons opgelegd zijn geweest, goedkeuren en dienaangaande alle verantwoordelijkheid verwerpen. Wij hebben onze zienswijze aan de heer Tulpinck medegedeeld, hem verzoekende de gedane werken te wijzigen en te volledigen in den zin der besluitselen vermeld in de verslagen van onzen bestuurder der werken en van den stadsingenieur» ⁵¹.

Ook met de bescherming van de meesterwerken van het Sint-Janshospitaal had Tulpinck zich op 21 oktober ingelaten. De voorziene schuilplaats geeft aan luitenant Freiherr von Hadeln volledige bevrediging, schrijft Tulpinck: *je me*

50. OAM, 28 nr. 197 (kopie van de brief van C. Tulpinck gericht tot het Bestuur der Burgerlijke Godshuizen, d.d. 11 oktober 1917).

51. OAM, 28 nrs. 138, 139, 140, 141, 142 en 136 (brief van het Bestuur der Burgerlijke Godshuizen, d.d. 30 januari 1918, aan het Gemeentebestuur. Deze brief werd op 18 februari 1918 aan de Gemeenteraad medegedeeld, zie GB, 1918, 652).

suis rallié en qualité de délégué de la Commission Royale des monuments, à ces conclusions et j'ai fait connaître à Mr. von Hadeln, que je ferais rapport au Conseil des Hospices sur la visite faite hier 21 (octobre) à 4 1/2 h. Er is opnieuw spraak geweest, aldus Tulpinck, van het overbrengen van de meesterwerken naar Brussel, maar: j'ai l'impression que cette éventualité se trouve écartée, Mr. von Hadeln devant faire au Général en Chef un rapport exprimant son approbation (lees: goedkeuring van de genomen voorzorgsmaatregelen) ⁵².

Ook het Stedelijk Museum kwam de heer Tulpinck op zondag 24 oktober inspecteren, samen met luitenant Freiherr von Hadeln. De Conservator Eugène Copman, die niet te spreken is over de doenwijze van Tulpinck, brengt daarover verslag uit bij brief van 5 november gericht tot Burgemeester en Schepenen (zie bijlage I, 4). De heer Tulpinck bevestigt op 22 oktober aan het Stadsbestuur dat hij met Freiherr von Hadeln de schuilplaats waar de meesterwerken van het Museum van de Katelijnestraat in geval van nood zouden worden geborgen, heeft nagezien. Hij verklaart dat hij op dit onderhoud gewezen heeft op het gevaar dat een transport naar Brussel zou opleveren ⁵³.

1918 : Museumsluiting na Pasen. Koortsachtige activiteit van C. Tulpinck.

Op 24 januari 1918 richt de schepen Ryelandt een brief tot luitenant Flesche om hem te melden dat ingevolge het onderhoud dat zij op 17 januari hadden, het College van Burgemeester en Schepenen en het Bestuur der Burgerlijke Godshuizen, in een gemeenschappelijke vergadering, hun zienswijze hebben bevestigd. Beide besturen verklaren zich in staat de meesterwerken te Brugge zelf te verzekeren. Er werd in deze zin een brief gezonden naar de bevoegde

52. OAM, 28, nr. 23 (kopie). Zie ook ib. nr. 22.

53. OAM, 28, nr. 61 (eigenhandige brief).

overheid, de *Zivilverwaltung*. Inderdaad vertrekt deze brief op 24 januari. Hij bevat en steunt de inhoud van een brief uitgaande van het Bestuur der Burgerlijke Godshuizen, met de dubbele vraag de schilderijen in zekerheid te mogen brengen én ze niet meer te moeten uithalen. Maar deze bescheiden worden op 28 januari door de *Präsident der Zivilverwaltung für die Provinz Westflandern* overgemaakt naar het *Generalkommando des Marinekorps* ⁵⁴.

Hoe dan ook zijn de Musea op bevel van Sponer, van 31 januari af, te 15 uur *zur Besichtigung durch eine Anzahl officiere geöffnet zu halten* ⁵⁵! Op 1, 2 en 5 februari komen gelijklopende bevelen binnen, ter bezichtiging van de Schouw van het Vrije, de H. Bloedkapel, het Stadhuis en Gruuthuse (waar op 5 februari een deskundige geleider zich ter beschikking moet houden) ⁵⁶. Op 10 februari komt nog een bericht van de Kommandantur, met het opschrift *Eilt!* : *alle* merkwaardigheden, Stadhuis, Bloedkapel, Gruuthuse, Memlinmuseum, stedelijke musea en kerken, moeten onmiddellijk en meer bepaald tussen 9 uur 30 en 12 uur 30 open gehouden worden. Een deskundige geleider moet zich bereid houden (er wordt niet gezegd waar) ⁵⁷. Hetzelfde herhaald zich nog op 6 en 27 maart voor de belangrijke musea en op bevel van *Kapitänleutnant und Platzmajor Jahnke* ⁵⁸.

Daarentegen en ook op 27 maart wordt het stadsbestuur door kommandant Schmidt verzocht te zorgen dat de schilderijen van het Sint-Janshospitaal en van het Stedelijk

54. OAM, 28, nrs. 14-15 (brief van Schepen Ryelandt), nrs. 17-18 (brief van het Stadsbestuur, nr. 4.116, d.d. 24 januari 1918. get. Leo Dewulf, schepen, en Alois Debandt, stadssecretaris, aan de *Zivilverwaltung*) nrs. 12-13 (*Postkarte*, ontvangstbericht en gegeven gevolg: overgemaakt aan het *General-Kommando des Marinekorps*).

55. OAM, 28, nr. 170 (Kommandantur nr. 744 I, d.d. 30 januari 1918).

56. OAM, 28, nr. 169 (get. Jagow), 168 (get. Naumann), nr. 167 (get. Jahnke).

57. OAM, 28, nr. 166 (get. Rogge).

58. OAM, 28, nrs. 163 en 162.

Museum in de voorziene verzekerde bergplaatsen ondergebracht worden ! Wat verricht werd moet op 1 april aan de Kommandantur medegedeeld worden ⁵⁹. Op 28 maart mengt C. Tulpinck er zich mee... om te verwittigen dat het bevel de schilderijen te bergen... op komst is ⁶⁰ ! Het College meldt aan de Kommandantur goede ontvangst van het bevel van 27 maart betreffende het bergen van de schilderijen en vraagt of de werken nu bestendig in veiligheid zullen mogen blijven. Het zal de verantwoordelijkheid van het verhandelen niet meer kunnen dragen ⁶¹. Kommandant Schmidt antwoordt dat de schilderijen na Pasen in de voorziene schuilplaats moeten overgebracht worden en dat ze aldaar waarschijnlijk zullen mogen blijven ⁶². Nu men de schilderijen eindelijk mag in veiligheid brengen bericht de conservator Eugène Copman, die zich op 2 april 1918 op het College moest aanmelden, dat hij ongesteld is. Hij heeft een verkoudheid opgedaan en de geneesheer verbiedt hem buiten te komen ! Hij vraagt dat de dienstdoende burgemeester van Caloen en de schepenen Ryelandt en Van Hoestenberghé bij hem thuis zouden komen om de verplaatsing van de schilderijen te bespreken ⁶³.

Wordt de Kommandantur nu ongeduldig omdat geen gevolg wordt gegeven aan de gegeven orders ? In ieder geval komt op 24 april een nieuw bevel. De schilderijen moeten tegen 30 april in de voorziene lokalen geborgen worden. Indien deze lokalen als niet geschikt worden geoordeeld moet het stadsbestuur dit tegen dezelfde datum laten weten ⁶⁴. Op 28 april 1918 meldt het stadsbestuur aan de

59. OAM, 28, nr. 11 (Kommandantur nr. 2457 I, op bevel get. Jahnke).

60. OAM, 28, nr. 57 (eigenhandige brief gericht tot een schepen, waarschijnlijk L. Ryelandt).

61. OAM, 28, nr. 10 (minute van 28 maart 1918).

62. OAM, 28, nr. 9 (Kommandantur nr. 2518 I, d.d. 30 maart 1918).

63. OAM, 28, nrs. 55 en 56 (brieven van E. Copman, gericht tot de schepenen Ryelandt en Van Hoestenberghé).

64. OAM, 28, nr. 7 (Kommandantur nr. 3185 I, d.d. 24 april 1918).

Kommandantur dat de schilderijen van het stedelijk Museum geborgen zijn ⁶⁵.

De veiligheid van de kunstwerken en monumenten te Brugge werd een bedenkelijke zaak na de herhaalde bom-aanvallen van mei en juni 1918. In de nacht van 14 op 15 mei werd o.m. de leeszaal van het Rijksarchief getroffen ⁶⁶. In een lange brief d.d. 5 juli gericht tot de Voorzitter en leden van de *Commission Royale des Monuments* te Brussel roept de heer Tulpinck de tussenkomst in van de neutrale landen om Brugge te beschermen, de enige schat nog van België: *«laissez moi m'unir à vous tous pour solliciter par la voie de leurs Excellences les Ambassadeurs l'intervention des nations neutres afin de conserver au monde l'unique trésor que possède encore la pauvre Belgique.* Dit hoogdravend pleidooi had kunnen hartroerend zijn: *Le lugubre canon d'alarme alternant avec le cri strident de la sirène peut être le signal précurseur d'une hécatombe de vieux pignons, de vieilles artères, de pittoresques ponts, de souvenirs lapidaires, de reliques d'histoires.* Het betrof dus hoofdzakelijk de monumenten. In een bijlage d.d. 8 juli, beschrijft Tulpinck op dezelfde toon de bedreigde kunstwerken die hij, met de bijzondere medewerking van luitenant Flesche en ten koste van zoveel offers poogde te beschermen. Dit stuk eindigt met volgend *P.S.*: *Des explosifs viennent d'éclater près de la Potterie* (zie bijlage I, 5 en 6).

Blijkbaar werd C. Tulpinck door de Duitse overheid aangesteld om behoudsmaatregelen te treffen ter beveiliging van de Brugse kunstwerken in het algemeen. Op 9 juli richt de Kommandantur in deze zin rechtstreeks bevelens tot de kerkbesturen van Sinte-Anna-, Sint-Jacobs-, Sint-Gillis-, Jerusalem-, Onze-Lievevrouw- en Sint-Salvatorskerk. In de orders wordt telkens meegedeeld dat de heer Tulpinck, Waalsestraat 1, vanuit de Kommandantur gezonden wordt

65. OAM, 28, nr. 5 (minute d.d. 28 april 1918).

66. DS, 41, 42.

om de genomen maatregelen na te zien. De uitvoering van de verrichtingen moet tegen 20 juli gemeld worden ⁶⁷.

Op 18 juli had C. Tulpinck een onderhoud met Dr. Flesche die mededeelde dat de Duitse overheid het noodzakelijk achtte de meesterwerken van Van Eyck, Memling, e.a. naar Brussel over te brengen. Dr. Flesche, schrijft C. Tulpinck, liet zich door hem overhalen dit niet te doen en vroeg hem een verslag voor de Kommandantur te willen opstellen ⁶⁸.

De opdracht van C. Tulpinck verslag te moeten uitbrengen voor de Kommandantur wordt hem op 20 juli door luitenant-kapitein Jahnke schriftelijk bevestigd. Het te maken verslag moet precies laten blijken: welke maatregelen tot nu toe werden genomen ter beveiliging van alle kunstvoorwerpen uit het Kommandanturgebied van Brugge; indien deze maatregelen als voldoende aangezien worden; welke taferelen der Memling-verzameling en van het stadsmuseum in aanmerking komen om naar Brussel te worden overgebracht, in akkoord met het stadsbestuur en om deze beter te beveiligen; ook met het Oudheidkundig Genootschap moet de heer Tulpinck zich in verbinding stellen ⁶⁹. Het verslag in kwestie is belangwekkend. C. Tulpinck liet het op 28 juli aan de Kommandantur geworden. Het geeft een overzicht van de Brugse kunstwerken en van de genomen maatregelen. Het eindigt met een nieuw pleidooi tot beveiliging van de gehele kunststad en bidt de bezettende overheid het verzoek om bescherming te willen aanhangig maken bij Hunne Excellenties (allen bekende Duitse kunsthistorici of museumconservators): «Dr. Clemen, Bode, Friedländer, Fermenich-Richartz, Baron von Bodenhausen,

67. OAM, 28, nrs. 155, 156, 157, 158 (afschriften van de vertalingen van de Kommandanturorders).

68. OAM, 28, nr. 54 (brief van C. Tulpinck d.d. 18 juli 1918 gericht tot het College).

69. OAM, 14, nr. 205 (kopie van de vertaling van de brief d.d. 20 juli 1918, aan de heer Tulpinck, Waalsche str. 1; Kommandantur nr. 6803 I).

Dr. Wurzbach, Dr. Voll, Dr. Justi, Dr. Voge, Dr. Haseloff, etc.» (zie bijlage I, 7). Op 7 augustus komt een directielid van het Kaizer Friedrich Museum als afgevaardigde van het Groot Generaal Kwartier de Brugse kunstwerken en de getroffen maatregelen nazien, om er verslag over te maken ⁷⁰. Het stadsbestuur mag verwachten, aldus Tulpinck, dat de conclusie van dit rapport zal toegeven dat de stedelijke schilderijen goed bewaard worden ⁷¹.

Intussen was men in het Gruuthusemuseum, sedert 8 augustus bedrijvig om de kantenverzameling Liedts, alsmede de etsen en prenten van de verzameling Steinmetz beter te beveiligen. Dit werk werd verricht door C. Tulpinck, Ernest Eeman en dr. De Meyer, geholpen door vrouw Deschepper ⁷².

Op 8 oktober kwam als een donderslag een geschreven bevel van het Opperkommando van de 4e Armee, getekend door Oberleutnant Flesche, bij het stadsbestuur binnen: *Auf Befehl... sind die Kunstgegenstände Memlinc, van Eyck und der Bestand der Salvator-Kirche nach Brüssel zu überführen*. De voorbereiding moet onmiddellijk ingezet worden. De geestelijke en andere overheid moet hiervan verwittigd worden ⁷³. De dienstdoende burgemeester van Caloen kon een onderhoud hebben met de heer Schulze, *Kapitän zur See und Admiralstabsoffizier des Marinekorps*. De gevoerde bespreking werd bij brief van 9 oktober bevestigd. Namens

70. OAM, 28, nr. 44 (brief van C. Tulpinck aan het College, d.d. 6 augustus 1918).

71. OAM, 28, nr. 43 (brief van C. Tulpinck aan het College, d.d. 9 augustus 1918).

72. OAM, 28, nrs. 123-124 (*Musée de Gruuthuse. Rapport-Collection de Dentelles. Collection de Gravures*, d.d. 20 augustus 1918, get. C. Tulpinck, Ernest Eeman, De Meyer). Begin december 1918, na de ontruiming van de Stad door de Duitsers, vroeg schepen Rye-landt aan de heer Ernest Eeman, de kanten uit te halen en opnieuw op hun plaats tentoon te stellen. Deze aanvaardde deze taak niet o.m. omdat dit het werk was van een deskundige (ib. nr. 37, brief d.d. 2 december 1918).

73. OAM, 28 nr. 3-4 (geschreven bevel van het Marinekorps Generalkommando, nr. 10498, d.d. 8 oktober 1918).

het Beheer der Burgerlijke Godshuizen en de geestelijke overheid wordt krachtig aangedrongen om de schilderijen te Brugge te laten: de Conservators van de Duitse musea die de Brugse musea sedert hun beveiliging hebben bezocht en die in betrekking zijn geweest met de Brugse kunstkenner de heer Copman, hebben de voorzorgsmaatregelen tenvolle goedgekeurd; de schilderijen zijn in goede toestand en een verplaatsing zou hun noodlottig worden ⁷⁴. Langs zijn kant is ook C. Tulpinck tussengekomen bij Leutnant Flesche. Tulpinck suggereert nu aan de stad tijd te winnen en alle beslissing uit te stellen tot na de vergadering van de *Reichstag* ⁷⁵. Zijnerzijds richt Eugène Copman *Conservateur des Musées de la Ville* op 12 oktober 1918 een brief tot het college. Hij was aanwezig op de bespreking van de burge-meester met de Duitse overheid op 9 oktober. Hij dringt aan om niet toe te geven aan de Duitse eis. Brugge zal niet vernield worden ! *Les Barbares ont saccagé la Rome antique, les Turcs ont détruit la glorieuse Athènes... Non, non ! Je ne crois pas qu'au XXe siècle aucune nation oserait renouveler un geste aussi contraire à la civilisation !*

Op 19 oktober te 11 uur luidde de zegklok boven de bevrijde stad ⁷⁶.

B e s l u i t

In verband met het kunstbezit, hebben de bezetters zich niet despostisch aangesteld, afgezien van de militaire stijl van de bevelens, die soms scherp klonken. De geschriften en gesprekken van bepaalde officieren van de hogere stand, zijn soms bepaald hoffelijk. Voor de aangebrachte culturele argumenten van het stadsbestuur, waren zij niet ongevoelig.

74. OAM, 28, nr. 1 (minute van brief door het College op 9 oktober 1918 gericht tot de heer Schulze, in het Nederlands, met Duitse vertaling).

75. OAM, 28, nr. 41 (brief van C. Tulpinck aan het College, d.d. 9 oktober 1918).

76. DS, 110.

Nooit blijken de Duitsers het inzicht te hebben gehad de Brugse meesterwerken aan te slaan, doch zij achtten zich meermaals verantwoordelijk voor hun beveiliging. De invloed van de Duitse kunsthistorici liet zich gelden en voorzeker ook de nawerkende roem van de tentoonstelling van 1902.

Tijdens deze beroerde oorlogsjaren, wanneer de menselijke problemen vreselijk wogen, vooral aangaande de ravitaillering van de bevolking, de opeisingen en de geldboeten, heeft het stadsbestuur zich verstandig, kalm en niet zonder fierheid gekwetten van zijn plichten t.o.v. het kunstbezit. Bepaalde mandatarissen zoals burgemeester Visart, schepen Ryelandt en de dienstdoende burgemeester van Caloen, zijn moedig opgetreden wanneer er tussen het bestuur en de militaire macht spanning ontstond, betreffende het tentoonstellen of niet van de meesterwerken, hun beveiliging of hun overbrenging naar Brussel. Het stadsbestuur heeft eerder traag maatregelen in de hand gewerkt om de kunstwerken uit kerken en instellingen alsmede bepaalde monumenten te beschermen. De «Vlaamse Primitieven» uit het eigen Museum en de Memlingcollectie uit het Sint-Janshospitaal zijn de grootste, zoniet de enige en voortdurende zorg geweest.

Over het optreden van C. Tulpinck kan men van mening verschillen. Blijkbaar heeft Tulpinck steun verkregen van de bezettende macht, om het kunstbezit beter te beveiligen en om het stadsbestuur in deze zin op te jagen. Hij heeft zelf in een feuilleton van het *Journal de Bruges*, in 1920, zijn herinneringen aan de oorlogsgebeurtenissen gepubliceerd. Hij trachtte er zijn optreden, in samenwerking met de Duitse overheid, te rechtvaardigen in nogal grootsprakelijke termen die eigenlijk weinig preciese data en feiten bevatten ⁷⁷. Tulpinck bekent er dat hij zijn persoonlijke rela-

77. C. Tulpinck, *Le sauvetage des œuvres d'art en Flandre sous l'occupation allemande, Feuilleton du Journal de Bruges*, in *Journal de Bruges et de la Province*, weekblad Brugge, 1920: (1) 9 sept. nr.

ties aanwendde om de Duitse overheid en geleerden te winnen voor een actie ter bescherming van het Brugse kunstpatrimonium ⁷⁸. Hij had de bisschoppen van Brugge en van Gent verzocht hem in het bezit te stellen van aanbevelingsbrieven voor de geestelijkheid, omdat hij de slechte indruk voorzag die hij zou verwekken wanneer hij zich zou aanbieden, in gezelschap van een Duitse militair, om de kunstwerken uit de kerken te redden ⁷⁹. Trouwens werd hij niet overal goed ontvangen en dit allerminst in de kastelen van het Brugse ommeland ⁸⁰. Hij bemoeide zich met alles, ook met de vooruitzichten betreffende de heropbouw van vernielde huizen die, naar zijn opvatting, alleen in historische stijlen mochten heropgericht worden ⁸¹. Tulpinck was er zich van bewust dat hij eigenlijk geen officieel mandaat had om van de Duitse bezettende macht iets te bekomen ⁸². Het waren de Duitsers die de onkosten betaalden van de overbrenging naar Brugge van de kunstwerken, want wanneer de *Zivilverwaltung* in 1918 plots de plaat poetste, tekent Tulpinck aan dat dit bestuur vergeten was de door hem voorgeschoten gelden terug te betalen ⁸³. In welke mate de tussenkomsten van Tulpinck de kunstwerken en monumenten in feite hebben gevrijwaard is uit dit feuilleton niet uit te maken. Evenwel kan men hieruit en aan de hand van zijn andere geschriften concluderen dat hij een romantische en

73, (2) 12-13 sept. nr. 74, (3) 16 sept. nr. 75, (4) 23 sept. nr. 77, (5) 26-27 sept. nr. 78, (6) 30 sept. nr. 79, (7) 7 okt. nr. 81, (8) 10-11 okt. nr. 82 en (9) 14 okt. nr. 83.

78. O.c., nr. 73.

79. O.c., nr. 74.

80. O.c., nr. 78. «*Je n'oublierai l'impression que me causait la visite de ces demeures où j'étais rarement reçu avec courtoisie.*»

81. O.c., nr. 79. «*Je fus l'auteur d'un avis portant que les constructions nouvelles devaient être concues dans un style historique.*»

82. O.c., nr. 81. «*Je n'étais rien, je ne détenais aucun mandat politique, je ne occupais aucun grade dans la hiérarchie administrative, je ne disposais d'aucune pression, je me trouvais devant les représentants d'un peuple possédant toutes les puissances et qui tenait tête à l'univers.*»

83. O.c., nr. 83. «*La Zivilverwaltung avait disparu, nuitamment, en oubliant le remboursement de mes avances.*»

idealistische figuur was, ietwat hovaardig en vrij naief. Hij heeft geen voordeel gehaald uit zijn soms wel onvoorzichtige maar tenslotte onbaatzuchtige bemoeiingen⁸⁴.

De stad Brugge was allerminst uitgerust om het uitzonderlijk rijk kunstbezit in moeilijke omstandigheden terdege te beschermen en te verzorgen. Dit was reeds niet het geval in vredetijd wanneer dit bezit in waarde was te stellen en tegen de alledaagse risico's te behoeden. Intussen heeft een tweede wereldoorlog de meesterwerken tenzeerste bedreigd, wanneer men zich verplicht achtte deze naar elders en langs gebombardeerde wegen te vervoeren. Daar het niet te verwachten valt dat de oorlog definitief tot het verleden behoort, zou het wijs zijn tijdens de gunstige vredesjaren en onder de vele bouwplannen die het bestuur gereed maakt, er een te wijden aan een atoombomvrije en geconditioneerde schuilplaats waar het roemrijke en onvervangbare Brugse cultureel bezit onmiddellijk zou kunnen geborgen worden.

Dr. A. JANSSENS de BISTHOVEN

Bijlagen

I. DOCUMENTEN

1.

1916, november. - *Inventaris ter aangifte van de koperen, bronzen, en tinnen voorwerpen toebehorende aan het Oudheidkundig Genootschap van Brugge.*

Hotel Gruuthuse
Museum van Oudheidkunde
(*Afdeeling Koper en Brons*)

4 Groote Mortiers met stamper
11 Kleine met en zonder stamper

84. Overige gegevens over C. Tulbinck als oudheidkundige en kunstschilder, zie Bijlage II.

- 1 Bedpan
- 2 Lichters
- 1 idem
- 1 idem
- 7 Voetstovens
- 9 Olielampen van Gilden en Neringen
- 4 Lichttoestellen met aanhoorigheden
- 1 Lichter
- 2 Solferbossen
- 1 Bronzen ketel
- 8 Stuks keukengerief
- 9 Kook en Vleeschketels (varia)
- 1 Gieter
- 1 Emmer
- 1 Pan
- 11 Kandelaars (varia)
- 1 Lichttoestel
- 1 Klok
- 1 Grooten bronzen Mortier
- 1 Joodsche lamp
- 2 Koffiekannen
- 3 Koffiemolens
- 1 Frisonsche Klok
- 3 Strijkijzers zonder stelsel
- 2 idem met stelsel
- 1 bedpan
- 2 Lichters
- 1 Begraafplaat
- 1 Gedenkenisplaat
- 1 Lichter
- 1 Hoofd van processiekruis
- 1 Bedpan
- 1 Vlaamsche lamp
- 1 Gewichttoestel met gewichten
- 1 Weegstand op voet
- 2 Schaaltjes Eerste Glazenkas
- 2 Ringen
- 1 Weegschaal met toebehoorten
- Verscheidene kleine Weegschalen en toebehoorten - Tweede idem
- Verscheidene maten en toebehoorten
- (verschillige metalen) Derde idem
- Verscheiden Eereteekens (verschillige metalen) Vierde idem

- Zegels en stempels (verschillige metalen) Vijfde idem
 Matrijssen en stempels (afdruksels)
 (verschillige metalen) Zesde idem
- 6 Glazenkassen met verschillende goudsmidsvoorwerpen
 (verzameling D'Hondt).
- 1 Kopere bijl
- 24 Liturgiesche Kandelaars
- 27 Liturgiesche kandelaars met toebehoorten
- 1 Kandelaar
- 1 Tabernakel plaat
- 1 Bronzen wijwatervat
- 1 Hoofd van bedpan
 Deur-appels en trekkers, sloten, hoeken en arms in glazenkassen
 en meubels - Slotingen en Kapstokken
- 1 Torrenhaan
- 2 Cadranwijzers (half koper - half ijzer)
- 5 Canons
- 2 Lichters
 Kopere toestellen
- 2 Waterketels
- 1 Ketel
- 1 Lichttoestel
- 1 Horlogie met plaat en toebehoorten
- 2 Leeuwen (trapgarniersels)
- 2 Lichttoestellen
- 1 Bel
- 1 Bedpan
- 8 Liturgiesche Kandelaars
- 7 Offerpatteelen
- 2 Lichtarms
- 1 Belketen
- 27 Schilden (Koper en gemengd metaal)
- 1 Kerkklokkenspel
- 2 Bellen
 Varia koper en metaal (Vier ronde platen)
- 1 Wijwatervat
- 1 Vierkanteplaat
- 1 Kerklichter
- 1 Uurwerkplaat
- 3 Kandelaars
- 1 Missaal-drager
- 1 Wierrookvat

- 1 Ciboriekkel
- 1 Maagdekroon
- 2 Hoofden van branders (verguld koper haardijzers)
- 1 Lichter
- 1 bronzen veldflesch
- 4 bronzen klokjes
 - Bassons, clarinnetten, trompetten en serpenteaux garnituren
(in glazenkas)
- 2 Hoofden van branders (haardijzers)
- 1 Harpegarnituur
- 1 Vaandeltop
- 1 Bonnet chinois
- 1 Trommel
- 2 Blekkers
- 8 Koperen instrumenten met toebehoorten (Saxische)
 - Schel en verschillende; muziekstanen
 - Merkplaten in hout met koperen draden
- 5 Wierrookvaten
- 1 Vuurpot met verschillende kleinigheden, Kerkelijke en andere
- 1 Horlogie
- 6 Doozen (en verschillende versieringstukken in metaal en zilver)
 - Merkplaten in hout met kopere draden
- 1 Kerkelamp
 - Graveer en steendrukplaten
- 1 Medaillie (gedenkpenning)
- 1 Breloque (Koperen arend)
- 1 Versieringstuk (brons)
 - Graveer en steendrukplaten
 - Graveer en steendrukplaten en hoeken
 - Kas met koperen versiersels
 - Toiletartikels in goud, zilver en verschillende metalen
- 12 Vensterversieringen en slotingangen
- 2 Bibliotheken met koperen belegsels
- 4 Deurversiersels
- 10 Koperen aanhoorigheden
 - 1 Lustre
 - 2 Gebronzeerde koperen lampen
 - 1 Regenscherm met kopergarniering
 - 2 Lichters
 - 1 Offerschaal

De Voorzitter der Maatschappij
van Oudheidskunde

Tin

- 4 Kannen
- 8 Pateelen
- 1 Pixyde
- 1 Wijwatervat
- 1 Kroes
- 8 Pateelen (varia)
- 4 Kandelaaars
- 1 Oliestelsel
- 2 Sauskommen
- 19 Lepels

De Voorzitter der Maatschappij
van Oudheidskunde
*Brugge, Dienst Stedelijke Musea,
Archief Oudheidkundig Genoot-
schap van Brugge, dossier 134
(minute).*

2.

1916, december 1. - *Aanplakbrief van de Duitse Kommandantur
betreffende de bezoeken en -voorwaarden van het stedelijke Mu-
seum en het Sint-Janshospitaal.*

KOMMANDANTURBEFEHL

Das städtische Museum in der Katharinenstrasse und das Museum
im Johanneshospital sind von jetzt ab bei freiem Eintritt zu be-
sichtigen:

Wochentags vormittags 10-1 Uhr
und nachmittags 2-4 1/2 Uhr.

Sonntags nur vormittags von 10-1 Uhr.

Unteroffiziere und Mannschaften bedürfen zur Besichtigung einer
Anweisung durch die Kommandantur, in welcher für Trupps von
nicht über 15 Mann ein Führer bestellt wird.

Mehr als 15 Mann dürfen zu gleicher Zeit die Museen nicht be-
sichtigen.

Das Rauchen in den Museen, sowie das Berühren der Bilder und
Kunstgegenstände ist verboten.

Der Deutsche Kommandant.

Brügge, den 2. Dezember 1916.

*Brugge, Ib., Oud Archief Musea,
dossier 28, nr. 161 (gedrukte aan-
plakbrief, 32 x 49,5 cm).*

3.

1917, februari 22. - *Rekapitulatie door het College van Burgemeester en Schepenen van de genomen beslissingen en maatregelen, t.o.v. de Duitse bevelens, in verband met de schilderijen sedert maart 1915 tot 20 februari 1917.*

S T A D B R U G G E

Uittreksel uit het proces-verbaal der zitting
van het Schepencollege van 22 Februari 1917.

Het College, overwegende dat de kunstschilderijen van stadsmusea tot in Maart 1915 in zekerheid bewaard werden om te vrijwaren tegen het gevaar van ontploffingstuigen;

Gezien de beraadslaging van 24 Maart 1915 waarbij de Gemeenteraad, op bevel der duitsche Overheid beslist heeft de kunstschilderijen in het Museum wederom te plaatsen;

Gezien onzen brief van 6 Juli 1915 waarbij wij aan de Kommandantur hebben laten weten dat wij voornemens waren nogmaals de kunstschilderijen in veiligheid te brengen;

Gezien den brief van 14 Juli 1915 waarbij de Kommandantur laat weten dat de kunstschaten der stad Brugge, ten gevolge van het gevaar der vliegtuigen, weder in verzekerde bewaring mochten gebracht worden;

Gezien den brief van den Kommandantur van 18 Juli 1915, luidende als volgt:

«Kommandantur

J. n° 3408.

Brügge, den 18 Juli 1915.

U. der Stadtverwaltung B R U G G E :

«Ich ersuche, dafür Sorge zu tragen, dass sämtliche Bilder des «städtischen Museums sowie die Kunstschatze des Museums im «S. Jan-Hospital, Mittwoch den 21. d.Mts. besichtigt werden können.

«gez) Frhr. von Buttlar.

Gezien onzen brief van 15 Februari 1917 waarbij wij aan de KK Kommandantur hebben laten weten dat wij het inzicht hadden de kunstschilderijen wederom in veiligheid te brengen.

Gezien de brief der K. Kommandantur van 16 Februari 1917, n° 985, luidende als volgt:

«Kommandantur

B. N° 985.

Brügge, den 16. Februar 1917.

«U. An die Stadtverwaltung

«Auf das Schreiben vom 15.2.17, n° 1085 erwidert die Kommandantur, dass die Genehmigung, die Bilder aus dem S. Jan's Hospital «und dem Gemeindemuseum in der Katharinastrasse wieder in die Keller zu bringen, hiermit erteilt wird.

«Wenn die Wiedereinrichtung der Museen gefahrlos geschehen «kann, wird die Stadt von hier aus Mitteilung erhalten.

(get) Frhr. von Buttlar.

Overwegende dat de volgende voorzorgsmaatregelen genomen geweest zijn om de schilderijen te vrijwaren tegen het vallen van ontploffingstuigen: het gewelf van het Museum is overdekt met zakken opgevuld met zand; voor ieder der bijzonderste kunstschilderijen hangt eene matras, ieder venster is afgesloten bij middel van eene opgepulde vensterluik;

Overwegende dat het verdragen en verbergen der schilderijen in dit tijdstip van het jaar groot gevaar zou kunnen opleveren;

Rekening houdende van het advies uitgedrukt door den Gemeenteraad in zitting van 20 Februari 1917;

Beslist het Museum te sluiten en de schilderijen aldaar voorloopig te laten, in geval van meerder gevaar zullen zij onmiddellijk op enkel bevel van den heer Schepen van Schoone Kunsten, in hunne vorige schuilplaats in veiligheid geplaatst worden.

Voor gelijkvormig uittreksel:

De Secretaris,
[get.:] A. DeBandtBurgemeester en Schepenen,
[get.:] baron E. van Caloen

[stempel Stad Brugge]

Brugge, Ib. Oud Archief Musea,
dossier 28, nr. 84 (gelijkvormig
uittreksel).

4.

1917, november 5. - *Brief van de conservator Eugène Copman gericht tot de Burgemeester en schepenen om verslag te geven van het inspectiebezoek van Freiherr von Hadeln in gezelschap van Camille Tulpinck.*

A Messieurs les Bourgmestre et Echevins de la ville de Bruges.

Messieurs,

Ayant appris que Mr Tulpinck a adressée une lettre à l'autorité

communale, au sujet d'une inspection du Musée, au point de vue des dangers de la guerre; je tiens à confirmer le rapport verbal que je vous en ai fait le 24 Octobre dernier: à savoir, que le Dimanche 21 Octobre, je me trouvais au Musée quand y est venu le Lieutenant Baron von Hadeln, chargé par l'Autorité Allemande de cette inspection. Il était accompagné par Mr Tulpinck. J'ai montré et expliqué à l'Inspecteur, les mesures que nous avons prises, pour mettre nos tableaux à l'abri des dangers. Après avoir examiné, à fond, le local du Musée et surtout, l'endroit réservé pour garer les tableaux en cas de menace de bombardement; il a reconnu, que toutes les précautions possibles étaient prises et que le tout, lui semblait satisfaisant. Mais, qu'on pouvait, par surcroit de prudence, poser une matière dure sur le sable de couverture; de préférence, un pavage. J'ai dit, que j'allais immédiatement communiquer est avis judicieux à l'Autorité communale, qui, sans aucun doute, y donnera pleine satisfaction. Mais, a ajouté le Lieutenant, en cas de grand bombardement rien n'y résiste, et, que les français ont terriblement bombardé St Quentin. J'ai fait valoir la différence entre St Quentin, ville fortifiée et de peu d'importance et Bruges, ville ouverte et renommée dans le monde entier, comme ville d'art à l'égal de Venise. A notre époque, quelle serait la nation civilisée, qui voudrait assumer la responsabilité de détruire une telle ville? Mr Tulpinck a dit alors: cela c'est du sentiment; il s'agit ici d'empêcher la destruction d'œuvres d'art qui sont le patrimoine de toutes les nations. J'ai répliqué, que nous sommes les premiers pour veiller à leur conservation, et, me tournant vers M^r von Hadeln, j'ai demandé, quelles seraient les mesures qu'on préconiserait à ce sujet? Il disait, on pourrait par exemple, les transporter à Bruxelles. Ce transport ne serait pas sans danger, ai-je répondu. Il en a convenu. Et puis, pensez vous qu'on trouverait à Bruxelles un abri plus sûr que celui que nous avons préparé ici? Non, a-t-il avoué. Outre cela, ai-je continué; Bruxelles aussi peut être bombardée et y court, probablement, plus de risque que Bruges! Alors, l'inspecteur a convenu, que ce transport de tableaux ne devra pas se faire. C'est seulement après cet avis formel de M^r von Hadeln, que Mr Tulpinck a dit; en effet, toutes les précautions sont prises pour ne pas nécessiter le transport des tableaux à Bruxelles.

Franchement! Après cet avis de l'Inspecteur Allemand, c'eût été, par trop outrecuidant, de la part d'un brugeois, de pousser encore à l'enlèvement de nos tableaux.

Agréez Messieurs, l'expression de ma considération très distinguée.

Le conservateur des Musées

Eugène Copman

Bruges le 5 Novembre 1917.

Brugge, Ib., Oud Archief Musea, dossier 28, nr. 21, eigenhandige brief; deze draagt een stempel met bijgeschreven aantekeningen: Stad Brugge, Ingekomen den 8-Nov. 1917 Boek B Nr. 794, 3e Afdeling)
 Randnotas: H 60 (paraaf)
 à joindre au dossier (paraaf).

5.

1918, juli 5. - *Oproep van Camille Tulpinck tot de Commission Royale des Monuments, te Brussel, om tussen te komen op het internationaal vlak ter bescherming van de Brugse monumenten.*

Provinciale Commissie
 van
 Kunstgebouwen
 en
 Natuurschoonheden.
 Afvaardiging
 (11 Augustus 1917)

Brugge, den 5 Juillet 1918.

A Messieurs les Présidents Membres de la
 Commission Royale des Monuments.

J'ai l'honneur d'exposer que dans les dernières semaines les accidents survenus à la suite de raids aériens se sont multipliés dans des proportions propres à inspirer des craintes sérieuses quant à l'intégrité, même à l'existence des monuments publics ou privés de la ville de Bruges.

Si, à ce moment, nous n'avons en fait de monuments publics, à regretter que les dévastations survenues à l'église Ste Walburge, il importe d'envisager d'urgence l'avenir et de prévenir, dans la mesure des possibilités, le renouvellement de pareils incidents. Il est particulièrement pénible de devoir constater que déjà nombre de façades d'habitations privées ont été atteintes.

La vieille cité de Bruges, réputée de tous temps, comme une des plus belles villes du monde est devenue depuis les saccages d'Ypres, de Dixmude, de Termonde et de tant d'autres lieux — sans compter les ruines italiennes — une chose artistique et historique unique.

Elle était l'orgueil de la civilisation, elle est devenue son seul héri-

tage. Au cours des événements, chaque jour qui s'annonce la rapproche de son agonie, l'heure qui sonne la menace, la minute qui s'écoule peut marquer la disparition d'un monument dont aucun pays n'offre le similaire. Dans la seconde qui s'achève le monde peut avoir à regretter la destruction de l'œuvre de siècles de conquêtes intellectuelles. Les sacrifices, les efforts, le travail de 40 ans de patientes restaurations sont en péril.

Le lugubre canon d'alarme alternant avec le cri strident de la sirène peut être le signal précurseur d'une hécatombe de vieux pignons, de vieilles artères, de pittoresques ponts, de souvenirs lapidaires, de reliques d'histoire.

Dans le fracas des explosifs Bruges verra disparaître les témoins de son glorieux passé.

Si mon dévouement pour Bruges, si mon cœur de patriote souffre cruellement des douleurs qui s'accumulent, encore n'est ce pas à ce titre que j'élève la voix. Dans la souffrance commune tout citoyen doit accepter stoïquement sa détresse, toute ville doit, hélas, se résigner aux sacrifices.

Mais une tâche, moins humaine, peut être plus haute s'impose avec insistance: la protection du patrimoine monumental et historique universel.

Bruges n'est pas seulement la cité chère à ses habitants, elle n'est pas uniquement la parure du sol natal, elle est le joyau du monde. Elle est la ville que nul effort ne peut reconstituer ou ne peut faire revivre si la mort, dévastatrice, la frappe.

A la rigueur un monument peut être réédifié, mais quelle sera sa valeur, sa signification historique dans un milieu non adéquat, dans une atmosphère non imprégnée de choses lointaines.

La ville de Bruges ne peut ressusciter car elle n'est pas seulement la ville aux rares spécimens architecturaux intéressants, mais elle offre un ensemble dont aucun pays ne peut s'enorgueillir. Elle est le passé et sur les vieux murs se grave l'histoire des hommes et des choses.

Je perçois le frémissement d'angoisse qui, à ce moment, secoue les nations à l'annonce de la catastrophe qui tantôt peut s'abattre sur nous et dont l'azur des cieux cache à mes yeux l'effroyable présence, pendant que, sinistre, le ronflement de l'avion vibre dans l'air. Je ne veux point entendre les cris de douleurs qui échapperaient, poignants et réprobateurs, si Bruges était réduit à l'état de ruines.

M.M. celui que vous avez devant vous ne désire rester inactif ou résigné, mais il vient, non point solliciter grâce pour ses concitoyens, mais pitié et miséricorde pour l'œuvre d'art par excellence l'antique cité de Bruges. Missionnaire de l'art, respectueux des choses d'his-

toire, il vient implorer vos conseils, votre assistance et invoquer la solidarité artistique qui aux pôles les plus opposés peut trouver écho.

Il lui a semblé qu'il pouvait appartenir au premier corps artistique de la Belgique, à cette commission des Monuments, qui, depuis plus de 50 ans veille, inlassable, sur nos monuments, nos œuvres d'art et d'histoire de prendre l'initiative du mouvement de protection.

A elle échoit le glorieux honneur de défendre et de protéger ce que le monde intellectuel a de plus précieux.

De concert avec l'Académie Royale des sciences, des Lettres et des Beaux arts de Belgique ce centre de vie intellectuelle qui par ses membres correspondants pourrait orienter l'opinion publique à l'étranger et provoquer dans les Académies, Universités et Corps savants des manifestations d'adhésion, appuyé par l'unanimité des artistes, archéologues et hommes de lettres de notre pays, laissez moi m'unir à vous tous pour solliciter par la voie de leurs Excellences les Ambassadeurs l'intervention des nations neutres afin de conserver au monde l'unique trésor que possède encore la pauvre Belgique.

Oh ! peut être n'est ce point une chimère que d'émettre l'espoir de voir naître également des faveurs de piété artistique parmi les nations belligérantes en faveur de la victime belge.

J'ai la consolante conviction que des protections seront acquises à notre croisade. Je n'en veux comme preuve que le généreux appui que l'Oeuvre suisse en Belgique nous a accordé.

Je forme le vœu bien ardent que son action de magnifique mécénat pourra s'étendre et s'exercer dans cette ultime phase de la conservation de Bruges.

M.M. Par votre initiative éclairée procurez l'occasion aux savants, aux artistes, aux hommes de lettres de ces pays neutres, en souvenir des jours bénis de fraternelle cordialité de nous accorder l'appui de leur bienveillante influence morale et de leur assistance intellectuelle.

Telle est la prière que m'inspire la détresse monumentale de la grande cité historique.

Laissez moi espérer, M.M. que l'univers ne sera point rebelle à votre voix autorisée et qu'un jour Bruges puisse se souvenir avec gratitude des démarches que j'ai le douloureux honneur de solliciter chaleureusement de votre cœur de savant et de votre âme de Belge.

Veillez agréer, je vous prie, Monsieur le Président, l'expression de mes hommages.

C. Tulpinck

*Brugge, Ib. Oud Archief Musea,
dossier 28, nr. 51 (eigenhandige
brief)*

6.

1918, juli 8. - *Bijlage aan voorgaande brief (zie document 5) betreffende de kunstwerken.*

Brugge, den 8 Juillet 1918.

Annexe

Les considérations développées dans la lettre ci-jointe concernent exclusivement les monuments publics et privés de Bruges, la préservation des nombreuses œuvres d'art ornant les églises, musées etc n'est pas moins importante. Certes des précautions, complétées tous les jours, sont prises, mais il est matériellement impossible de tout garantir, même de songer à prémunir certains édifices. Notre bonne volonté, notre initiative, comme notre activité à tous doit s'arrêter impuissante devant un musée Gruuthuse, qui s'effondrait totalement, avec ses innombrables objets, au moindre choc. Il en serait de même de la cheminée du Franc, cette merveille dont la protection n'a pu être tentée que par des matelassures aux fenêtres, alors qu'un simple grenier lui constitue un abri peu sûr; du dépôt des archives de l'Etat, de celui de la ville avec le Jean Britto, ses sceaux, ses documents uniques; de la Bibliothèque communale avec ses manuscrits; de la Pharmacie de l'Hopital; de l'Hospice de la Poterie et de tant d'autres ensembles uniques.

Je pourrais multiplier indéfiniment les points interrogatifs sans aboutir à d'autres résultats que de susciter de nouvelles préoccupations, sans indications de moyens pratiques.

Mais il est un point que je ne puis, que je ne dois omettre de signaler, la sécurité des œuvres ramenées à grand' peine à Bruges. Depuis 11 mois, je travaille, comme j'ai eu l'honneur de vous l'écrire, de concert avec toutes les autorités, belge et occupante, et particulièrement avec Mr le Lieutenant Flesche, au sauvetage des œuvres d'art. Il ne m'appartient pas de dire au prix de quels sacrifices, il m'a été permis d'abriter ces objets et de les préserver des mille périls d'une contrée en état de guerre. Mais il ne peut suffire de les avoir soustrait à un danger pour les proposer à un autre de jour en jour plus sérieux.

Certes nos locaux sont des constructions solides, que nous avons rendus plus réfractaires aux explosifs mais le fait qu'une bombe a éclaté sur la cour de notre dépôt de la Rue aux laines, au centre de la ville, à 100 m. des Halles, de l'Hôtel de Ville, du S' Sang etc, est inquiétant.

Je me hâte d'ajouter que ce terrible malheur — il y eût mort d'homme et blessures pour le propriétaire Mr E. Van Houtryve — n'a pas même dérangé le moindre objet, ni provoqué du désarroi. Le personnel est resté fort calme et a vaqué à sa besogne, comme j'ai

pu le constater, M^r le lieutenant Flesche présent, lors de mon arrivée cinq minutes après l'évènement.

Mais pareil fait ne peut se reproduire d'autant plus que la confiance dans notre organisation est parfaite. A ce jour encore les demandes de dépôt, des villes et campagnes, affluent au point d'exiger tout mon temps, le personnel même est insuffisant.

D'autrepart, il ne peut être question d'un transport à un autre endroit alors que sont placardées aux coins des rues des affiches illustrées avertissant les voituriers de ne point s'arrêter par crainte des bombes. Les routes ferrées ou autres sont donc dangereuses au premier chef et peuvent être coupées à tout moment. Ce fait suggestif doit, aux yeux des nations, rendre ma sollicitation d'autant plus convaincante. Je crois avoir, dans la partie de ma requête ayant trait aux monuments, suffisamment démontré l'absolue nécessité de mesures de préservation à concerter entre belligérants. Elles ne sont pas moins urgentes pour les œuvres de peintures, sculptures, tapisseries manuscrits, archives, orfèvreries, broderies etc. qui constituent la splendeur décorative ordinaire de Bruges, elles sont d'ordre impératif pour les œuvres, venues du dehors et confiées à notre garde.

Je dois ici encore, avec la force persuasive que donne le danger, avec la conviction que procure la froide appréciation des faits & des possibilités vous supplier, M.M. d'accorder à ma requête toute votre haute influence, tout l'ascendant que la Commission peut posséder.

M.M. veuillez intéresser au sort de tant d'œuvres d'art les grandes comme les modestes, par vos encouragements, appelez à la vie la Ligue internationale pour la conservation de Bruges dont le sauvetage s'affirme pour les peuples comme un devoir de haute intellectualité.

Puisse-t-il plaire à la généreuse Suisse et à sa noble majesté le Roi d'Espagne de prendre cette œuvre sous leur haute protection.

(get.) C. Tulpinck

P.S. Des explosifs viennent d'éclater près de la Potterie.

Brugge, Ib. Oud Archief Musea, dossier 28, nr. 52 (eigenhandig geschrift).

7.

1918, juli 28. *Verslag van Camille Tulpinck aan de Kommandantur over de genomen maatregelen ter beveiliging van de Brugse kunstwerken en monumenten.*

PROVINCIALE COMMISSIE VAN MONUMENTEN

West-Vlaanderen

AFVAARDIGING

Rapport à la Commandanture.

Bruges, le 28 Juillet 1918.

En réponse à votre demande du 20 écoulé, j'ai l'honneur de vous informer que les œuvres d'art de valeur et nature diverses des communes de la Commandanture de Bruges, notamment de Meetkerke et de St Pierre, ont été mises en sécurité à Bruges.

Locaux :

Les locaux affectés aux dépôts sont: 1° l'ancienne Prévoté, Place du Bourg; 2° La malterie E. Van Houtryve, Rue aux Laines, 35.

Mesures générales :

Ces locaux sont doublement voutés, la voute supérieure est chargée de sable. Les fenêtres sont matelassées, des récipients extinctifs sont à portée des surveillants. La garde est assurée. Nul n'est autorisé à pénétrer dans les locaux en l'absence du soussigné. Un roulement est établi pour assurer la siccité des broderies etc. qui sont placées périodiquement dans une salle chauffée de la maison du soussigné, 1, Rue Wallonne.

Tous les objets très nombreux sont arrivés intacts et sont en bon état.

*Eglises :**Notre-Dame :*

La Vierge de Michel-Ange, les tableaux de valeur et objets divers ont été déposés dans la chapelle des Tombeaux de Charles-le-Téméraire et de Marie de Bourgogne. Ce local est doublement vouté, la voute supérieure est chargée de 40 c. de sable. Les fenêtres, dont les médaillons anciens ont été enlevés, sont blindées et matelassées. Les tombeaux sont couverts de matelas sur toutes les parois. Les travées donnant accès à la chapelle seront palissadées et matelassées sur toute la hauteur. Ce travail se fera dès qu'un passeport aura été accordé pour se rendre à Gand à l'effet d'acquérir la toile indispensable.

La tribune de Gruuthuuse est protégée par une draperie flottante à plis rapprochés.

La verrière de Baenst est protégée par un matelassage.

Les petits hauts-reliefs — ex votos — sont protégés par des matelassages, également la peinture murale représentant St Louis. Une toile à plis rapprochés est posée devant la fenêtre proche du grand triptyque dont les volets sont fermés.

St Sauveur :

Toutes les œuvres d'art sont placées au premier étage de la tour.

Devant l'impossibilité de monter les grands tableaux, ceux-ci ont été déposés en bas.

St Gilles :

Tous les tableaux sont déposés dans la tour de St Sauveur.

Ste Anne :

Tous les tableaux ont été déposés partie dans la tour de St Sauveur, partie dans la tour de Ste Walburge.

Ste Walburge :

Tous les tableaux, sauf ceux en restauration, sont déposés dans la tour.

J'ai prié le conseil de Fabrique de prendre des mesures de précaution pour le banc de communion.

St Jacques :

Tous les tableaux sont déposés dans la tour St Sauveur.

La voute de la chapelle tombale de Ferry de Gros est chargée de sciure de bois. La chapelle, la toiture et la partie en ressaut est extérieurement entourée d'une palissade contenant du sable. Le tombeau est rempli de sciure de bois et un écran matelassé est placé devant. Différents objets sont placés dans cet abri, tel des plaques tombales etc. Le tabernacle tourelle est protégé par une draperie à plis rapprochés et multiples, le monument funéraire de Van Waertwynckel est également protégé par une draperie.

Chapelle de Jérusalem :

Les verreries sont matelassées. Les objets d'art sont sous double voute.

Eglise des P. P. Capucins :

Les tableaux ont été confiés aux dépôts officiels.

Société St Sébastien :

Les tableaux ont été confiés aux dépôts officiels.

Maisons privées :

Les tympanes de la maison le Grand Mortier, Rue aux Laines, sont protégés au moyen de matelassages.

Le tympan surmontant la porte de la Saaihalle — actuellement Seemanshaus — est protégé au moyen d'un matelassage.

Je suis en instance pour faire photographier toutes les façades monumentales de la ville.

Palais de Justice :

Tous les tableaux sont déposés à la tour St Sauveur.

Les fenêtres de la salle de la Cheminée du Franc sont matelassées. La salle n'étant pas voutée, le plancher supérieur sera chargé d'une couche de matière amortissante.

Administration hospitalière :

Le portail de l'hôpital St Jean est protégé par un premier matelassage, puis par une double cloison de bois chargé d'une épaisseur de 20 c. de sable.

Les fenêtres de la chapelle sont matelassées. Les petites sculptures sont protégées par des matelassages, également à N. D. des Aveugles.

Les tableaux et objets divers des différents locaux sont mis dans des locaux voutés ou matelassés.

Musées communaux :

Les tableaux de la série ancienne, non déposés dans le réduit, sont placés dans un local à voute chargée de sable, fenêtres matelassées. Les tableaux modernes sont dans une salle voutée, les fenêtres sont matelassées.

Musée Gruthuuse :

La frise sculptée ornant le mur extérieur sera protégée.

Les objets les plus précieux seront mis dans des coffres blindés. Les orfèvreries sont dans les coffres forts d'une banque.

Les verrières etc. sont mises dans la cave. Les gravures et dentelles seront déposées dans des salles voutées, fenêtres matelassées. Les fenêtres des salles contenant les innombrables objets qu'il est impossible d'abriter, seront matelassées.

J'étudie en ce moment un système de protection générale de toitures afin de sauvegarder ainsi le totalité des bâtiments.

Il a été recommandé de prévoir dans tous les locaux des échappements d'air. Les églises etc. sont munis de bouteilles extinctives.

En conclusion et en me basant sur les faits et notamment sur l'incident de la Rue aux Laines, je dois considérer les mesures générales prises comme pouvant inspirer des garanties suffisantes. En effet l'explosif tombé Rue aux Laines, n'a fait qu'écraser quelques carreaux du pavement sans parvenir à le percer. En supposant que la chute se soit produite sur le bâtiment et que l'explosif n'ait pas éclaté en touchant les solives de la toiture, il serait venu s'amortir sur la couche de sable, et admettant un instant qu'un malheureux hasard l'eût fait toucher un endroit moins garni de sable, l'explosif n'eût certainement pas pu, même érafler la seconde voute.

*Musée ancien communal :**Musée de l'Hôpital St Jean :*

Les tableaux compris dans la délibération du Conseil communal sont :

1. *Jan Van Eyck* : Mariabeeld met kind en met den schenker Van de Paele.
2. *Jan Van Eyck* : Beeltenis der vrouw van den schilder.

3. *Jan Van Eyck* : Het hoofd van Jezus-Christus. (Beginnelingswerk van den meester).
4. *School Vander Weyden* : Beeltenis van Hertog Filips de Goede, stichter van het Gulden Vliesorde.
5. *Hugo Vander Goes* : Dood van Maria.
6. *Hans Memlinc* : Christophorus. - Altaarstuk. - Drieluik.
7. *Gerard David* : Drieluik: Doop van Christus.
8. *Gerard David* :) Het oordeel van Koning Kambyses et de vol-
9. *Gerard David* :) strekking der veroordeeling.
10. *School van Gérard David* : 2 miniaturen : Doop van Christus in de Jordaan en prediking van den H. Joannes den Dooper.
11. *Jan Prévost* : Het laatste Oordeel.
12. *Jan Prévost* : Dood en Gierigaard (tweeluik).
13. *Hyronimus Bosch* : Drieluik : Hemel, Hel en Vagevuur.
14. *Hyronimus Bosch* : Schilderij aan Bosch toegeschreven.
15. *Onbekende schilder* : Tweeluik : De aanbidding der herders en
Einde XV eeuw de aanbidding der H. Drie Koningen.
16. *Onbekende Meester*)
Vlaamsche School) : Leven van den H. Rochus.
Einde XV eeuw)
17. *Pieter Pourbus* : Altaar-drieluik in «grisailles».
18. *Pieter Pourbus* : Beeltenis van Jan Fernagant.
19. *Pieter Pourbus* : Beeltenis der vrouw van Jan Fernagant : Adriana de Buuc.

Ceux du Musée de l'Hôpital St Jean sont :

1. Tryptique. Le mariage de Ste Cathérine.
2. Châsse de Ste Ursule.
3. Tryptique. L'Adoration des mages.
4. Dyptique. La Vierge et l'enfant et le portrait de Martin de Nieuwenhove.
5. Panneau. Portrait de la Sibylle.
6. Tryptique sur bois. Descente de la Croix.

Les réduits dans lesquels les tableaux sont déposés sont construits en matériaux durs, ils sont entourés d'amas considérables de sable.

Pour gouverner les œuvres sont régulièrement aérées et leur état est contrôlé périodiquement. Le passé — les tableaux ont séjourné déjà pendant plus d'un an dans les réduits — offre à ce sujet toutes garanties pour l'avenir. Une surveillance de nuit est organisée.

Je confirme mes rapports antérieurs, mais un fait nouveau exclusif de tout projet de transfert, domine la situation.

Des affiches illustrées, émanant de l'Autorité militaire, insistent sur l'insécurité des routes par suite des probabilités de jet de bombes.

Cette éventualité est également valable pour la voie ferrée, attendu que le 17 écoulé — pour ne citer que ce fait — des explosifs sont tombés à St André à mi-chemin entre la voie ferrée et la grand'route.

Je pourrais peut-être citer d'autres faits, tout aussi probants, si le défaut de communications avec l'extérieur, ne me privait de renseignements. Cependant le passage continué nocturne et diurne, d'avions ne laisse aucun doute dans l'esprit de chacun quant au danger, non hypothétique à en croire les affiches, auquel les œuvres seraient exposées en cas de transport. J'émetts ces considérations en parfait accord avec le Collège échevinal, le Conseil des Hospices et le Conseil communal.

Aussi la question de la sauvegarde des œuvres d'art de Bruges doit elle être envisagée de plus haut et de façon plus générale, elle doit comprendre les monuments d'une cité que le document qui donne lieu au présent rapport qualifie d'unique. J'ai indiqué, dans mes lettres des 5 et 8 écoulés, adressées à la Commission Royale des Monuments, les mesures générales à prendre en vue de la préservation monumentale de Bruges. Comme suite à mes suggestions verbales à l'Autorité allemande, j'y insiste à nouveau de manière pressante.

Les trésors de Bruges ne sont pas seulement constitués par des tableaux, quelques rares qu'ils puissent être, mais la ville offre une splendeur de monuments, de souvenirs et de pages d'histoire unique dans le monde et qu'il faut absolument conserver intacts.

Ce n'est pas une question de sentiment, je puis affirmer, appuyé par la conscience universelle, que c'est un devoir. Je ne veux considérer que quelqu'un refuserait de soutenir ma sollicitation, moins encore de l'écouter. J'en appelle aux savants allemands qui seuls peuvent entendre ma voix.

L'appréciation de cette face de la question semble avoir échappé jusqu'ici à l'attention du Pouvoir. Je considère qu'il lui appartient d'appuyer et de faciliter l'initiative que j'ai prise et dont je poursuivrai énergiquement la réalisation dans la sphère, hélas, limitée des possibilités de mon activité.

J'ai l'honneur de prier l'autorité occupante de bien vouloir saisir L. E. Dr Clemen, Bode, Friedlaender, Firmenich, Richartz, Baron von Bodenhausen, Dr Wurzbach, Dr Voll, Dr Justi, Dr Voge, Dr Haseloff, etc. de la présente sollicitation d'intervention protectrice.

Veuillez agréer, Monsieur le Commandant, l'assurance de mes sentiments de considération.

(get.) C. Tulpinck

Brugge, Ib. Oud Archief Musea, dossier 28, nrs. 46-49 (getypte doorslag).

II. BIO- EN BIBLIOGRAFISCHE NOTITIE
OVER CAMILLE TULPINCK

Camille Tulpinck werd geboren te Brugge op 13 januari 1861, als zoon van Désiré Joseph en van Pauline Troffaes. Op 11 juni 1896 huwde hij Mathilde Jeanne Berquin. In de huwelijksakte heet hij kunstschilder te zijn. Toen hij overleed op 5 maart 1946, in het huis gelegen Waalse straat B1, wordt officieel opgetekend dat hij het beroep van oudheidkundige had beoefend ¹.

Uit de grote werkzaamheid die Tulpinck aan de dag heeft gelegd, vooral dan vóór de oorlog 1914-18, zijn twee verwezenlijkingen van blijvende betekenis aan te halen. Vooreerst zijn omvangrijk werk in verband met de muurschilderingen. Talentvolle tekenaar en kopiïst heeft hij in gans het land de muur- en grafschilderingen gekopieerd. Twee fondsen zijn ervan bewaard. De platen met de wandschilderingen die de Koninklijke Musea voor Kunst en Geschiedenis in bewaring hadden gekregen, berusten thans in het Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium, te Brussel. De kopieën op doek die hij tussen 1869 en 1896 maakte van de geschilderde grafmotieven, worden in het Gruuthusemuseum te Brugge bewaard. De belangrijke documentatie die aldus ontstond leidde tot zijn studie over de muurschilderingen in België, die in 1900 door de Koninklijke Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België werd bekroond en in 1902 werd gepubliceerd ².

Tulpinck werd ook de promotor en de spil van de groots opgevatte publicatie *Les Arts anciens de Flandre*, waarin een aantal voortreffelijke kunsthistorische bijdragen verschenen. Daartoe had hij een vereniging gesticht die zich als een uitloper beschouwde van de be-

1. Gegevens uit de Burgerlijke Stand, Stadsbestuur Brugge.

2. M.H. Rousseau, *Catalogue: Relevés exécutés par M. C. Tulpinck de peintures murales anciennes décorant divers monuments de la Belgique*, Bruxelles 1926. Deze catalogus betreft het fonds thans bewaard in het Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium. C. Tulpinck, *Etude sur la peinture murale en Belgique jusqu'à l'époque de la Renaissance, tant au point de vue des procédés techniques qu'au point de vue historique, Mémoires couronnés...*, Académie royale des Sciences, des lettres et des Beaux-Arts de Belgique, dl. LXI, Brussel 1902. Deze bijdrage zonder illustratie moest ook in een luxueuze publicatie met kleurenplaten verschijnen, zoals in 1904 werd aangekondigd. Alleen het eerste gedeelte, met het Voorwoord en 24 platen, zag kort nadien het licht, onder de titel: *La peinture décorative religieuse et civile en Belgique aux siècles passés*, Brussel, z.d.

roemde tentoonstelling van de Vlaamse Primitieven in 1902³. Tulpinck was er de voorzitter van. Hij zal niet nalaten in 1907 bijdragen te verzamelen over het Gulden Vlies, waarover te Brugge een tentoonstelling plaatsvindt voor dewelke zijn medewerking blijkbaar niet werd ingeroepen⁴. De eerste twee afleveringen van 1908-1909 zal aan dit thema gewijd worden, met artikels van H. Pirenne, Sander Pieron, Van den Gheyn S.J. en E. Baes. Een hele schaar van vooraanstaande en geleerde Bruggelingen waren de medewerkers van Tulpinck: J. Colens, C. De Flou, Kan. Duclos, baron Ch. Gillès de Pélichy, Gilliodts-Van Severen, E. Jonckheere, prof. J. Sabbe, e.a. Zijnerzijds publiceerde Tulpinck slechts bescheiden bijdragen, in *Les Arts anciens*⁵.

Secretaris-generaal van het *Congrès archéologique et historique de Bruges*, in 1902, bracht Tulpinck het tot voorzitter van het *Congrès jubilaire* van 1925⁶. Tijdens dit congres, werd op 3 augustus, de nieuwe gedenkzuil van de Huidevetters, op dit pleintje te Brugge plechtig aan het stadsbestuur geschonken door de vereniging *Les Amis de la Commission royale des Monuments et des Sites*. Deze instelling deed in feite de overdracht aan het stadsbestuur van het monumentje dat haar afgevaardigde beheerder C. Tulpinck naar zijn

3. *Les Arts anciens de Flandre, publication périodique sous la direction de Camille Tulpinck, Président de l'Association pour la publication des Monuments de l'art flamand, fondée en Souvenir de l'exposition des Primitifs Flamands et de l'Art ancien de 1902 à Bruges*. Van deze publicatie verschenen zes delen van 1904-1905 tot 1911-1912.

4. Het is opvallend dat er te Brugge onenigheid bestond over de inrichting van de tentoonstelling *La Toison d'Or*, onder voorzitterschap van baron Henri Kervyn de Lettenhove, en die overwegend in de handen lag van personen uit de adellijke stand, alsmede uit Brusselsse kringen. Dit moest te Brugge naijver verwekken. Er werden zelfs polemieken gevoerd om uit te maken wie het eerst het initiatief had genomen. Baron Kervyn schrijft: «*L'idée appartient au seul baron de Bethune. Depuis lors, les prétentions les plus téméraires, les plus tapageuses et les moins fondées ont été mises en avant par quelqu'un de tout à fait étranger à la conception et à l'organisation de l'Exposition de la Toison d'Or (Les Chefs-d'œuvre d'art ancien à l'Exposition de la Toison d'Or à Bruges en 1907, Brussel, 1908, blz. IV)*».

5. Volgende bijdragen van C. Tulpinck treft men in deze publicatie aan: *La Collection Camberlin d'Amougies* (dl. IV, 1909-1910, blz. 46-50), *Portraits du cabinet de M.E. De Clercq* (Ib. blz. 130-135), *Les Monuments de Bruges* (dl. V, 1910-1911, blz. 180-181).

6. *Annales de la Fédération archéologique et historiques de Belgique*, dl. XVI, Brugge 1903. *Congrès archéologique et historique, Bruges 1902*, blz. 62, en *Fédération archéologique et historique de Belgique, Congrès jubilaire*, Brugge z.d. (1925).

tekening had laten beeldhouwen en haar had geschonken. Onze Bruggeling had er een handje van weg om zijn initiatieven door de overheid niet alleen te doen aanvaarden maar deze moreel te verplichten hem ervoor openlijk te loven ⁷.

A.J.B.

7. *Fédération ...* o.c., blz. 46 en 47.